

A HALÁL MYSTERIUMA

**IRTA
DR. MAKKAI SÁNDOR**

**BUDAPEST 1918
A MAGYAR EVANGÉLIUMI KERESZTYÉN DIÁKSZÖVETSÉG
KIADÓVÁLLALATA**

**ÉDESATYÁM
ÉS ELKÖLTÖZÖTT TESTVÉREIM
EMLÉKÉNEK**

A H A L Á L A R C A I

Két arca van a Halálnak.

Az egyik az őszi természet haldoklásában mutatja meg magát, a másik az emberi élet és sors tükörében.

Ősszel, amikor bágyadozó napfény, sárga levélhullás, siró szelek, sápadó színek és szétfoszló illatok köntösében érkezik, mindig egyforma, mindig következetes a Halál.

Nem a véletlen, hanem az örökkévaló törvény képét hordozza. Nem is Halál a neve; sokkal inkább a Mulandóság törvényének nevezhető. Arcán nincs semmi félelmes vonás, sem kísérteties, sem gyötrelmes. Inkább fájdalmasan szép, édes-szelid arca van.

Járván az őszi fák alatt, hervadozó kertekben, szinte megdöbbenve csodáljuk, hogy ezek a földbegyökerezett, tehetetlen rabok milyen mozdulatlan nyugalommal, alázatos-szeliden hajtanak előtte fejet. Semmi sem viaskodik vele a természetben. A természet nem ismeri a haláltusát. Szelid mosolygással, ünnepi szinpompában várja a véget. És mi titokzatos sejtéssel érezzük, hogy ez a Halál: jó.

A másik arca csak az emberek között ismeretes.

De nem is jól mondtuk. Így kellett volna mondanunk: a többi arcai. Mert az emberek között sohasem egyforma és következetes a Halál. Épen azért olyan félelmes, mert nem lehet kiszámítani. Nem törvényszerű nyugalomával, nem az óramű pontosságával jön. Legfőbb jellemvonása a Véletlen, az Esetleges. Nem mintha bizonytalan lenne, mert eljön bizonyosan. De hogyan? mikor? — ez az emberek fiainak örökös, szívszorogató problémája. Ez az oka, hogy az emberek között leveti személytelen, természeti jellegét. Mint egy szeszélyes zsarnok, alakoskodik, játszadozik a szívünkkel.

Néha, mint kegyetlen Rém, csap le mit sem sejtő gyermekek boldog játékaiba. Máskor hosszasan, nesztelenül sétál az ablakunk alatt, amikor nem tudunk aludni. Éjjel néha meg-megroppan a padló léptei alatt, a szé-
küink, amint reáül. Néha odatelepszik az asztalunkhoz és amig mi boldog, derüs nevetéssel tervezgetjük a jövőt, merően néz bennünket, míg tekintete alatt sápadozni kezd valamelyikünk arca, és borongó sejtelmek ülnek a többiek szívére, hogy a láthatatlan vendég hosszú ottlakása közben lassanként komor, szívfacsaró bizonyossággá váljanak. Szeret ijesztgetni, kísértetni, meglepni, összetörni. Majd máskor csodálatos szelidséggel édesget magához. Rózsákat fest a fehér arcra, őszi mosolygást varázsol a hervadozó ajkakra, titkos fényt lóp a fátyolos szemekbe, bűvös álmokat fest a bucsuzó lélek elé. Tud jóbarát, angyal, megváltó lenni épenugy, mint kegyetlen ellenség, gyötrő démon, félelmek királya. A hány emberi szív van, annyi alakja van neki is, mint ahogy minden embernek más az árnyéka, amely követi. De ki ismeri a saját szívét, a saját árnyékát? A halál árnyéka a szív tükre: benne, mint fekete bársonyon az aranyhimzés, kivilágosodik minden szív, hogy megmutassa igazi arcát. Megdőbbenve látjuk az utolsó óra félelmes csöndjében a haldoklók lelkét megnyilatkozni. Emberi tettetés, földi máz, szeszélyek és játékok színei lehullanak, előttünk áll a lélek ugy, amint van.

De milyen lesz az én lelkem, ha majd az az árnyék reáborul? Hogy fog eljönni hozzám a Halál? Mi lesz az én számomra? Fájdalmas válás mindentől, örökre? Vagy kínzó bizonytalanság és lázongás, mert életem emlékezete keserű tengere az elégedetlenségnek, hogy mindent rosszul cselekedtem s többé helyre nem hozhatom soha? Tehetetlen vergődés, hogy mindentől el kell szakadnom, ami édes-kedves, ami jó, ami boldog volt a világon számomra, s ami még csak ezután lett volna igazán azzá? Vagy félelmekkel teli rettegés és iszonyat, mert odaát ítéletet sejtetek? Félelem, lázongás, elégedetlenség, töredelem; megnyugvás, öröm, béke: mi lesz nekem a Halál ezek közül? Akármi lesz, titokzatos és félelmes valóság, mert: *ítélet*. Fekete vonal életem összegei alatt és

azt jelenti, hogy: nincs tovább, most már az összegezés következik. És ki ne rettegne attól a Szemtől, amelyik összevont szemöldökkel futja át az élet számosziopát, hogy az eredményt megállapítsa? Ki ne szeretne javítani, törölni, hozzáadni valamit, mielőtt a Halál lezárná azt?

Jó tudni és megfontolni azt, hogy a Halál szeme már a bölcsőben rajtunk pihen, hogy féltékenyen kísér végig az életen, hogy minden pillanatban lezárja és újra megnyitja a számadást. Jó tudni és megfontolni azt, hogy halálunk a születésünkkel kezdődik, hogy a Halál egy mivelünk. „A halál mibennünk munkálkodik.“ Külön valósággá csak akkor lesz számunkra, amikor végleg megválíks tőlünk. Ez az ő órája. Ekkor szembelép velünk, tükörré lesz, melynek fekete lapján életünk titka, lényege, értelme és értéke dereng fel. Egész életünkben a halálunk órájára készülünk. És ha nem öntudatos akarrattal készülődünk, annál rosszabb, annál félelmesebb reánk nézve az a tény, hogy nem ismerjük ezt az órát.

A régi bölcs a baziliskus-kigyóhoz hasonlította a halált, amely megdermeszti a vért azokban, akiket ő lát meg először, akiket váratlanul, készületlenül lep meg. De semmit nem árthat azóknak, akik messziről meglátják őt, beletekintettek sötét szemébe, állandóan figyelték, megbarátkoztak és leszámoltak vele. Ezek előtt megtörik félelmes varázsa s tekintetéből örök reménység fénye árad feléjük. Hogy a halál melyik arcát mutatja meg nekünk abban az órában, az tehát tőlünk függ, mert a Halál a mi *saját* lelkünk *igazi* arcát mutatja meg, kendőzetlen őszinteségből. Ismerős-e előttünk a saját lelkünk igazi arca? Akkor ismerős a Halál arca is, mert az az arc mi magunk vagyunk. Mindaz a félelmes meglepetés, amit a Halál reánk nézve hozhat, csak abból származik, hogy az ember elrejtette, eltakarta önmaga elől saját igazi arculatát, megcsalta magát önmagával és minél inkább elrejtőzött saját maga elől, annál szörnyűbb meglepetés, annál kétségbeejtőbb kiábrándulás lett ránézve a vég. Aki megretten a Haláltól, az saját magának borzasztó arcától rémül el, amelyet nem ismert, amely elé álarcot tart az életben.

De sohasem annyira, mint most, amikor *tömegesen, óriási méreteken* lépett be a Halál a világba a háborúban, a készületlen, öncsaló lelkek milliói közé. Ez a mi időnk a Halál igazi órája. Oh, be félelmes óra! „A kicsi ajtó“, ahogy a nagy magyar költő a sirt nevezte, „mellyel e világi élet becsukódik“, most óriási, sötét kapuvá magasodott, amelynek titáni íve átfogja a világot és belevész a végtelen magasságba. Beláthatatlan, véres, rohanó tömegekben, hömpölygő áradatban tűnnek el boltozata alatt az emberek fiai. Mintegy egyetemes fenséget öltött magára a Halál, a föld belépett az ő jegyébe, nagyobb realitássá lett, mint maga az élet, mert ő világítja meg a maga tükrében az életet. Iszonyatos, értelmetlen sötétsége szinte türelmetlenül követeli, hogy belevilágítsunk és leszámoljunk vele. A Halál ki akarja jelenteni magát a világnak. Századok, évezredek számára akar leckét adni önmagáról.

Vajjon megértjük-e most, a Halál kapujában ülve, hogy ez a kijelentés Isten kijelentése, hogy a Halál, amint leleplezi önmagát, az *életet* mutatja meg s lefosztogatva róluk mindazt, ami mulandó és értéktelen, sötét háttérévé válik az örökkévaló értékeknek, mint az éjszaka fenséges boltozata az örök csillagoknak, amelyek csak a sötétségben fénylenek teljes ragyogással. Megértjük-e, hogy a Halál problémája nem egyéb, mint a halhatatlanság problémája, hogy a mulandóság nem egyéb, mint az örökkévalóság mutatója?

Vajjon fogunk-e végre a Halál kérdésével a lélek sorsának szempontjából foglalkozni?

Hiszen kétségtelen, hogy az emberiség legnagyobb lángelméi próbálkoztak vele, de csupán gyöngé kis mécsesek gyanánt reszketnek csillagoltó sötétségében. Mert ehhez a feladathoz kevés az emberi elme fénye. Ehhez csak a századok, az évezredek, az örökkévalóság világozása elég erős.

Melyik ez?

Az evangélium.

A H A L Á L H A T A L M A

Semmi sem mutatja jobban, hogy milyen különbség van az ember és a természet között, mint a Halál. Ami ott egészen magától értetődő, egyetemes törvény és épen ezért nem is félelmes, itt kegyetlen kényszerűséggé, szeszélyes véletlenné s épen ezért félelmessé is válik. Ami ott áldott, termékeny pihenés, itt ősi átok, amitől retteggve menekülne minden élő.

Pedig a Halál mindenütt egy és ugyanaz. Ugyanaz a természeti törvényszerűség az ember életében, ami a természetben is. Sőt be kell látnunk, hogy azok az arcok, amelyeket az emberek előtt magára vesz, nem természetesek, nem valódiak. Igazi lényegét, mint *természeti törvény* mutatja meg. S ha valaki komolyan megfigyelte a keletkezésnek és elmulásnak azt a szakadatlan körfolyamát, ami a természet életét alkotja, mélyen kell éreznie, hogy a Halál, mint a természeti világrend egyetemes alkotóvonása, mint szükségszerűség, sem rossz, sem félelmes nem lehet. Kétségtelen, hogy az emberi értelem ezer és ezer érvet tud felhozni a halál természetessége mellett, s mindig megvolt az az emberi törekvés, amely az értelem, a tudomány nevében hadat izent a halálfélelemnek. Sajnos azonban, az értelem okoskodása az emberek tulnyomó nagy többségét a Halállal szemben nem tudta megnyugtatni, sőt büszke tagadókat láttunk az utolsó órában megtörni az ismeretlen félelem árnyékában.

A Halál nagyobb hatalom, mint az értelem. Ha nem volna értelem, vagy ha *csak* értelem volna, akkor lehet, hogy a Halál hatalma nem létezne, elvesztené realitását s ezzel félelmességét. De a valóság az, hogy az emberi lény vágyak, igények, indulatok, törekvések szövedéke, hogy az ember lényege az actio, a tevékenység, az em-

ber maga a megvalósuló élet s ezért a Halál tagadása épen annak, amik vagyunk. Ránk, emberekre nézve sohasem lehet természetes, hanem mindig természetellenes, mert ellenkezik igazi természetünkkel. Félelmes hatalma épen abból fakad, hogy összezuzni látszik azt a legősibb emberi igényt, mellyel minden ember a maga életének teljes, akadálytalan, hiánytalan megvalósítására tör. Élni, élni, élni, — ez a legősibb, a legemberibb törekvés. Az élet igenlése, az élet akarása, a „létté vált akarat”: ez a mi lényegünk. Ami ezt akadályozza, ami ezt egyenesen összetöri, a Halál, az ember legnagyobb ellensége s mivel a tapasztalat szerint mindenki felett győz, azért a legfélelme- sebb, mert legyőzhetetlen hatalom a világon.

Lépünk közelebb az élethez s látni fogjuk, hogy élni nem egyéb, mint viaskodni a halállal. Az élet vagy védekezés, vagy támadás a Halál ellen. Ez a harc ezer változatban tölti be a világot, a tért és az időt, s élet- ről csak ott lehet szó, ahol a Halállal küzdenek, mert ahol nem küzdenek vele, ott már győzött és egyedül maradt a csatasíkon. Ennek a nagy küzdelemnek hatalmas fordulóiban tűnik ki a Halál hatalmának ereje és félelmetes nagysága. Ez a hatalom abban nyilatkozik meg, hogy a Halál *meghatározza és formálja az életet*. Szakadatlanul kényszerít bennünket arra, hogy a vele való tusakodásban újra és újra revideáljuk az életről alkotott fogalmunkat, hagy elhagyván az általa elfoglalt harctereket, keressük azt az életformát, amelyik győze- delmesen dacolhat hatalmával. Ki, miben látja ezt az életformát, valóban attól függ, hogy a Halállal való viaskodásban lényének milyen tömörségi fokára emel- kedett? Mert a Halál kényszeríti az embert a tömörö- désre, az élet irányát befelé, a lélek mélységei felé szo- ritja, összeroppanással fenyegetvén. Ezért van az, hogy maga ez a szó: élet, oly sokat és sokfélét jelent.

Élet! Erre a szóra némely emberi lélek előtt az örö- mök, az élvezetek mosolygó paradicsoma jelenik meg. Élni azt jelenti: élvezni. Itt ez a szép világ: két kézzel ki- nálja virágait. Le kell szakítani őket: ez az élet! Amit a test kíván, amit a szemek látnak: annak bírása az élet. „A test kívánsága, a szemek kívánsága és az élet kérkedése,”

mondja János apostol. A kérkedő, külső erejében és szépségében bizakodó élet!

Más lelkek megvetik ezt a felfogást. Nem pillanatnyi, mulékony gyönyörök alkotják az életet, hanem a világ okos, megfontolt kihasználása, az értelem által való uralkodás, a tudás hatalma, a vagyon, a föld birása, egyszóval az érvényesülés ebből a világban.

Nem az élvezet és nem a haszon, mondják megint az emberi lelkek legnemesebbjei. Az élvezet magában lealjasít, kirabol, elpusztít, a haszon önzővé és korlátozottá tesz. Élni azt jelenti: szeretni és szolgálni az igazságot, tekintet nélkül arra, hogy öröm-e, vagy fájdalom, haszon-e, vagy kár származik belőle reánk a világban; jónak lenni még akkor is, ha a bűn hatalommal és dicsőséggel járna; tisztának lenni, szeretni még akkor is, ha guny és gyűlölet lenne a jutalma. Ez az igazi, az emberi, a nemes élet.

Ime, csak néhány főtípus! Milyen eltérések ezekben is!

De az mégis igaz, hogy mindenik a maga életesszményét igenli, akarja, ahhoz ragaszkodik és annak összezuzása ellen egész lényével fellázad. A Halál pedig tör, rontja, zuzza ezeket az életformákat. S a lélek, miközben védekezik ellene, örömeinek pusztítója, alkotásainak rombolója, eszményeinek kigunyolója ellen, természetesen huzódik vissza önmagába, tömörül legbensőbb magva körül, elhagyja az élvezetek csalóka talaját, feladja az önfentartás meddő küzdelmét s ideálok páncélat fordítja a Rémmel szembe, aki vigyorogva közeledik feléje az örömök aszala mellől, alkotásainak romjai közül, pusztuló szervezetének bénulása között, s felemeli kezét, hogy megfojtsa az igazságot, megcsúfolja a jót, kicagja a szeretetet is.

Hiábavaló-e ez a küzdelem?

Vajjon, amikor a Halál kényszerít önmagunk mélyébe huzódni vissza, diadalmenetben jön-e ellenünk és végső győzelme felé halad-e, vagy éppen az élet győzelmét segíti-e elő ezzel a tömörődéssel, hogy az föl szárnyaljon és diadalmasan nőjön az égbe abban a pillanatban, amikor legyőzetni látszik?

Van-e értelme ennek a tusakodásnak a Halállal? Használ-e az örök lázongás az összeomlás, a megsemmisülés ellen? *Minden* élet, az *egész* élet felett hatalma van-e a Félelmek Királyának?

Oly kérdések, amelyekre a feleletet megadni egyértelmű a teljes leveretéssel, vagy a teljes diadallal. Voltaképpen minden életforma *kísérlet* ennek a feleletnek megadására.

Az első ilyen kísérlet az *élvezeteket hajhászó ember élete*.

Azon a meggyőződésen nyugszik, hogy az élvező élet *több* élet, *teljesebb* élet, mert az élvezetekben az élet fokozott lánggal ég. Maga az élvezet lényegében tényleg nem egyéb, mint fokozott életérzet, az élet sikerének subiectiv jelzője. Az élvezetben a tevékenység ereje fokozódik, az actio gyorsul és élénkül, az élet lángja magasra csap fel és ujjongó örömében önmagától megmámorosodik. Az élvezet tehát több, teljesebb élet, de ez a plus az élet tartamának rovására esik. Minél nagyobb a láng, annál gyorsabban fogy az olaj. Minél több hatásnak van kitéve a szervezet érzékenysége, annál hamarabb eltompul. Az élvezet ennél fogva nem életgyarapítás, hanem *élet-tékozlás*. Az élvezetnél nincs egyenesebb útja a Halálnak. Minél jobban fogy az élet, annál jobban nő a Halál. Minél illuzóriusabb lesz a lét, annál irtóztatóbb reálitás lesz a Halál. Ezek az emberek a Halál reménytelen rabszolgái. Életük rohanva gördül alá a félelmek ásító, szívetfiagyasztó szakadékába. Ha a Halálra gondolnak, eltorzul az arcuk a fájdalomtól, tehát tovább vigadnak, hogy ne kelljen reag gondolniok. De a megsemmisülés borzalmas gondolata mind keményebben üti ki a fejét az örömek rongyos takarója alól. János apostol mélyen belenézve az ilyen szivekbe, azt mondja: „a világ elmulik de elmulik annak *kivánsága* is.” Hamarabb odalesz a kívánság, mint maga az élet és ez a Halál legrettentőbb gyötrelme. Fáradt, kiégett sziv, amely már nem kívánja az élvezetet, undorodik a világtól, de ha arra gondol, hogy *mi lesz*, mégis tovább hajszolja a megutált örömet, hogy elnémitsa a félelem feltörő kiáltását. Látjuk a Halálnak ezeket a

szökött rabszolgáit felbukkanni az örömök tanyáin, amint futnak maguk elől, hogy ne kelljen egyedül lenniök és az egyedüllét csöndjében hallaniok a láthatatlan rabtartó lépteinek közeledő dobaját; látjuk, amint fásultan és hidegen vétkeznek, keresik a gyülölt mámort, ami már nem talál bennük táplálékot lángjainak. Arcukon ott a rabszolga-bélyeg, a Halál pecsétje, amely elárulja, hogy kinek a szolgálai és birtokai s kinek a keze alatt roskadnak le ma, vagy holnap, tehetetlenül. Jön, akinek nem mertek a szemébe nézni: jön a Baziliskus, a kegyetlenül vigyorgó csontváz, akinek üres tekintete előtt ajkukra fagy és hörgéssé ijed a kacagás. Hát nem félelmes a Halál?

Az emberek nagy része még idejében felismeri a veszedelmet, s új kísérletet tesz a Halál legyőzésére, új feleletet ad az élet kérdésére. Csalárd hinár az élvezet; *ki kell tanulni* az élet titkait. Másképen kell legyőzni a Halált, nem öncsalással. Szomorú struccmadarak, akik az élvezetek forró homokjába dugták fejüket, hogy akit nem látnak, abban ne higgyenek, csak önmagukat csalták meg. Az élet titka a *mértékletesség, a józanság, az okos életrend*, mely sokáig dacolhat a véggel; a *vagyon, a föld, a hatalom, az utódok, a törvény*, amelyek megőrzik azt, ami a legjobb az életben.

Az akarat nemzedékekre átruházható, az ember értelmé évszázadokra szabhat irányt egy család, egy társadalmi rend, egy ország számára. Hatalma kigunyolja a Halált, mert alkotásai túlélnek. Az ember tehát keresi az élet állandósítását, keresi a létfenntartás hasznos eszközeit s mindent aszerint becsül, amint az a létfenntartást előmozdítja. Az életnek ebben a formájában, ezen a tömörségi fokon egy sajátságos kísérlet történik a *halál kiszorítására az életből*. Azt az életet, amely csak egyéneken, egyének által ismeretes, *realizálni* akarja a világban, alkotásokba, intézményekbe zárni be s ezáltal állandósítani, függetleníteni azt az egyéntől. Az ember egy ősi ösztönének engedve, ezen a fokon egyre nagyobb realitást tulajdonít a külső, tárgyi világnak s egyre kevesebbet a saját lelkének, amely a világot ismeri és képét megalkotja. Azt hiszi, hogy az ő

egyetlen dolga tudomásulvenni a dolgokat, úgy amint vannak, tényeket ismerni meg, amelyek a világot alkotják s éppen ezért az emberi értelem igyekszik minden jelenséget az ok- és cél-viszony hálózatába rendezni bele s ezzel a világot átérteni azért, hogy életét az okok és okozatok, egyszóval a tények alapján, azoknak megfelelően rendezhesse be s biztosíthassa. A világ törvények rendszere, az ember a világ egyik alkotóeleme alávetve az örök természeti rendnek. E törvények kitanulása által lassan, türelemmel hajtani a világot az ember uralma alá, mind több és több területet hódítani el a haláltól, mind jobban és jobban biztosítani az ember önfentartását az értelem ereje által: ez a cél, ez az ideál. Mikor az értelmi világmagyarázat és ezzel a hasznossági értékelés eléri virágkorát, akkor az ember úgy védekezik a halál ellen, hogy az emberi létfenntartás állandó jellegű, intézményes, racionális biztosítása által kiszorítja annak félelmes gondolatát a tudatból. Ezen a fokon ösztönszerűleg érzi az ember, hogy a halál tulajdonképpen az *egyén* problémája, hogy hatalma és félelmessége az *egyén sorsának* kérdésével függ össze s ezért azt hiszi, hogy az egyéni élet tagadása és elnyomása által a halált tényleg legyőzheti. Ezt a törekvést *az értelem zsarnokságával* hajtja végre. Az értelem előtt ez a földi, érzéki világ lesz minden; az egyén mintegy kihull, kiostálódik a világból, mert az értelem nem tud és nem akar felelni az egyéni élet kérdéseire, végső problémáira. *Csak általános* törvényszerűségekről tudó göggel egyszerűen kirekeszti azt, ami egyéni, a világból. Maradandó csak az, ami általános, az egyének csak átmeneti, futó pontjai a valóságnak, örökkévalósága csak a fajnak, az anyagnak, a természeti törvényeknek van. De ebben benne van minden, ami ér valamit az életben. A faj tovább hordozza életünket, sőt testünk is csak anyagváltozáson megy át a halál után, de meg nem semmisülhet, el nem veszhet, mert ezt biztosítják az értelem által felfedezett természeti törvények. Testem kémiai és mechanikai törvények parancsszavára vegyületekké bomlik, majd szerves lények, növények, állatok, emberek testének alkotójává válik. Értelmem és akaratom pedig tovább működ-

dik fiak, unokák, nemzedékek seregében, avagy intézmények, alkotások életében és munkájában. Mit akarjak hát még? Hiszen csak rajtam áll, hogy semmi el ne vesszen belőlem, ami valamit ér, sőt az se, ami egyenesen értéktelen és rossz, mert a bűn is öröklődik. De mivel a bűn a pusztulást terjeszti, okos, józan, erényes ember épen arra törekszik, hogy csak az maradjon fenn e világban, ami elősegíti az embert az élet fejlődésében: az erős test, az erős akarat és az erős értelem, amelyek meghódítják a világot az ember számára. Nos, igaz, valami csekély ellenvetés tehető mindezzel szemben. Az t. i., hogy az a test, amely az én testemből származott, lehet növény, állat, ember, de nem *én* vagyok; az az akarat és tudás, amit fiaim és unokáim örökölték tőlem, mégis az *ők* és nem az *én* akaratom és tudásom, vagyis *én* mindezekről mit sem tudok, ez engem nem érdekel, nem szerez nekem örömet a halál után. De ez nyilván ostoba panaszkodás az értelem előtt, mert csak subiectiv látszat; hiszen az életben nem az a lényeges, hogy *ki* gondolkozik és akar, hanem az, hogy *mit* gondol és akar. Ez az élet *tartalma*, az „én“ puszta forma s ha egyszer tartalmát biztosította a továbbélés számára, valósággal már legyőzte a Halált s félelme alaptalan és nevetséges.

A maga helyén fogunk ezzel a felfogással számolni; ezúttal csak rámutatunk végső csődjére. A Halállal szemben ez a törekvés is csak *önámítás*. Kétségtelen, hogy tovább dacol a nagy zsarnokkal, mint az élvezetekben örültül eléggő élet, kétségtelen, hogy a halállal való ezen racionális küzdelem és utilista értékelés az emberi kultúra alapvető kereteit és fundamentumát: a *külső*, intézményes kulturát teremti meg s emberi életünk nagyobb, drágább javait emeli ki a pusztulásból konzerváló erejével: de *végleges* diadalnak tekinteni a Halál felett mégis csak önámítás. Egészen eltekintve attól, hogy az egyéniség megtagadása már veresége is egyuttal, csak arra mutatunk rá, hogy mennyire *relativ* ez a felfogás. Mert vajjon a legjózanabb, a legerősebb szervezet is örökké él-e? A legnagyobb birtok, a legszebb család, a legerősebb állam élete is mondható-e megingathatatlanak e földön? Magát a földet merhetjük-e az emberi élet

örökkétartó táplálójának tekinteni? Nem. A halált testtel, földdel, emberi intézményekkel legyőzni nem lehet. Minden hiábavalóság! A halál tul fogja élni az utolsó embert is. El fogja nyelni az utolsó követ is a földi kultúra palotájából. El fogja nyelni magát a Földet is. Épen az értelemnek kell belátnia azt, hogy tehetetlen a Halál hatalmával szemben. „Pár ezredév guláidat elássa s homoktorlaszba temeti neved.“ Sőt, a gondolkozó, a hidegen számító, a józan értelem fog igazán összerendülni abban a rettenetes pillanatban, amikor az októrvény vas-kényszerűsége bizonyítja be előtte a tényt: porból lettél, porrá kell lenned. Természetes, hogy az értelem csődje sokkal később következik be, mint az élvező érzékeké. Van *intellektuális mámor* is, az értelem megrészegeződése a saját hatalmának szemléletében és ez a mámor az alkotás, a lázas tevékenység, a küzdelem tüzeiben *jótekonnyan* takarja el sokáig az értelem szeme elől azt a valóságot, amelynek tekintete hogyha korábban meredne a szemébe, az emberi élet sohase bomlott volna ki kultúrává ezen a földön. A Halál sokáig játszadozik az emberrel az értelem csatasíkján. Százszor is megfutamodik előtte s ezer kis diadalt ad maga felett az ember kezébe. Sokszor egészen eltűnik a láthatárról s hagyja, hogy csak duzzadjon, nőjön, lombosodjék az életfa... majd, amikor az égig akarna érni, akkor is van még idő gondoskodni arról, hogy „a fák ne nőjjenek az egekbe.“ Hagyja, hogy csak terjeszkedjék az élet az értelem fényében mind tovább a valóság, a szélesség mezőjén, hiszen tudja, hogy az értelem maga-maga körül bogoz hálót a világ-képének szövögetésével, s maga fogja majd meg magát a saját hálójában. Tudja, hogy a világ, amelyet az ember alkot, elszakad, szembe áll, feléje nő és megtagadja alkotóját. Tudja, hogy éppen a világ, az értelem világa fogja zsarnokilag kimondani a halálos ítéletet az ember felett, amikor az egyének pusztulását kimondja. Hiszen az értelem csak azért küzd, fárad, alkot, hogy végre megdönthetetlenül bebizonyíthassa gazdájának: csakugyan meghalsz! Az értelem világa addig terjed, amíg a világ felett való uralom és az akadálytalan önfenntartás lehetetlensége megállapított. Ahol ez egy

egyénre nézve bizonyossá lett, ott a Halál, elvégezvén újabb tisztét, kiadja a jelszót: vissza, befelé, vissza önmagadba! Tömörödj, védekezz, mert összemorzsollak!! — Így szabadítja rá az értelem, amely hivatva vala megmenteni a haláltól, az emberre a halált. Törvényei által önmagát veri bilincsekbe, önmagának válik mintegy tagadó és marcangoló zsarnokává — az egyénekben.

A csata elveszett: vissza kell vonulnunk a fellegvárba, az utolsó, a legbelső erősségbe: *egyéniségünk* mélységeibe. Akit az élvezetek el nem űzhettek, értelem le nem győzhetett: a Halál, mint egyre szoruló acélgyűrű, fonódik körénk, egyre szorosabban, rettenetes, halálos öleléssel.

Mi volt az élet nagy tévedése az értelem csatasikján? Az, hogy *érzékítés* által megmenthetni hitte az egyénekben hullámozó személyes életet a halál hatalmától. Az, hogy magát a fizikai létezést, a puszta önfenntartást azonosította az élettel. A Halálnak kell meggyőznie az embert arról, hogy maga a létezés, az önfenntartás nem azonos az élettel. Ez csak formája az életnek s egészen alárendelt jelentőségű a *tartalom* mellett, amely ebben a formában lüktet. Rá kell jönnie a megvert embernek arra, hogy vannak drágább javak is a puszta létezésnél, olyan értékek, amelyek *önmagukban* hordozzák becsüket, tekintet nélkül arra, hogy gyönyört, vagy fájdalmat, hasznot-e vagy kárt jelentenek a fizikai létezésre nézve. A józanul fontolgató értelem ilyen értékeket nem ismer el. Előtte csak az bir értékkel, ami hasznos az önfenntartásra. De vannak igazságok, amelyek az önfenntartás feláldozását követelik, vannak erkölcsi javak, amelyekért az egzisztenciát habozás nélkül kockára kell vetni és vannak szépségek, amelyeket csak a halál árán lehet megpillantani. És ime, mégis akadnak emberek, — és ezeket hősöknek nevezik és áhitattal néznek fel rájuk, — akik egy igazságért, egy erkölcsi eszményért, egy művészi látomásért nyugodtan vetik oda életüket, vagy áldozzák fel annak fizikai érdekeit, mert az igazat, a jót, a szépet többnek, drágábbnak tartják a testnél, a létezésnél. Az *életet* áldozzák-e fel ezek? Nem.

Az élet reájuk nézve az igazság, a jóság, a szépség. Ezekhez, mint életükhöz ragaszkodnak s ezekben életük örök-kévaló lényegét birják. Reájuk nézve a testi halál nem igazi halál; igazi halál, borzalmas megsemmisülés az volna, ha igazságuktól kellene megválniok, eszményüket kellene kitépniök a szívékből, akkor csak test maradnának, amelyben azonban csak látszólagos élet van: az élet meghalt az igazsággal. De nem szabad elfelednünk, hogy soha még ember meg nem halt az igazságért, a jóságért, a szépségért *általában*; az emberek csak a maguk *személyes* igazságáért, személyes erkölcsi eszményéért képesek feláldozni magukat, vagyis igazán csak akkor, ha az igazság, jóság és szépség reájuk nézve *életté* lettek s inkább meghalnak, csak hogy *az életüket a halál árán is megőrizhessék a pusztulástól*. Különös eredményhez jutottunk. Az értelem által megismert, törvények rendszerébe szorított, célszerűen, intézményesen berendezett világ, amelyet az ember a halál ellen alkotott, ellenségévé válik az életnek, rettentő gáttá lesz, melyen az életár zugva, háborogva törik meg s kétségbeesetten igyekszik átcsapni fölötte. A világ egyre merevedő, egyre szorongatóbb kéreggé válik a lélek körül, a „*halál köteleivé*” lesz, a *halál hurokjává*, amellyel megfojtani készül az életet. Miért? Azért, mert az élet értelmi fogalma csak pusztá abstractió, s így az értelmi védekezés a Halál ellen csak üres önámítás. *Csak személyes, egyéni élet létezik*. Ha ezt meg nem lehet menteni a haláltól, minden egyéb hiábavalóság. Ez a személyes élet pedig *önértékű* életnek érzi magát a világgal szemben s a maga akadálytalan szabadságát igényli. *Az élet személyes ügy*, amely a maga legbensőbb *eszményei* által akar megvalósulni s ezt, mint igazat, jót és szépet szegzi szembe a világgal. Más szavakkal a *szellem* uralmáért indul meg a harc az értelem által megragadott érzéki világgal szemben. A szellemiség önértékiségének felde-rengő és megizmosodó öntudata, mint az élet valódi lényegének önigenlése, szembeszáll azzal a világgal, amelyben az élet igaz, jó és szép tartalma nem érvényesülhet, amelyben igazság, jóság, szépség, szabadság, szeretet *nincs*, de *kell* lennie. Mindezek a *szellem* sugarai,

azé a titokzatos valóságé, mely ezt a világot formálta s épen ezért annak rabja nem maradhat, általa el nem tiporható, hanem feléje fog kerekedni, át fogja azt sugározni önmaga nemes lényegével és így uralma alá fogja hajtani azt. Az értelem és a hasznossági értékelés csődje által a Halál így kényszeríti az embert ellenállhatatlan nyomással az egyéni, személyes élet legbensőbb tartalmának, a szellemiségnek kifejtésére. Mindazok, akik az igazságot önmagáért, a jót és a szépet saját nemességéért szeretik és munkálják, úgy érzik, hogy ez a munka reájuk nézve a legmagasabb személyes *létérdek* s ezek az örök ideálok végtére is tudósok, erkölcsi herószok és művészi génuszok egyéni életébe vesznek bele, akik maguk lesznek előttünk a szellemiség e sugárszámainak testté vált hordozói. Ugy érezzük, hogy annak a tudósnak, erkölcsi nagyságnak vagy művésznek, aki lelkét, életét műveiben átadta a világnak, valóban sikerült legyőznie a Halált, mert ami elmúlik belőle, az már csakugyan csak lényegtelen forma, burok és kéreg volt: élete egész tartalma átlobog, átzeng az évszázadok és évezredek végtelen során. Ha olvasom egy erkölcsi jellemhős életét, ha szemlélek valamely műremeket, elmerülök költők és írók bűbajos meséibe, követem tudós elmék világmagyarázó gondolatainak röpülését: mondhatom-e azt, hogy halottakkal foglalkozom? Kőből, fából, vászonról, könyvekből nem csap-e az ő valóságos, forró, eleven életük árja szivembe s nem érzem-e, hogy műveiken át hatalommal formálják életemet s maguk után kényszerítenek élő erővel? Legalább ezek a legnagyobbak nem győzték-e le igazán a halál hatalmát? És vajjon nincs-e nyitva a legkisebb előtt is az út ezen a földön, hogy az igazság, a jóság, a szépség termékeny és termékenyítő életét a maga körében megvalósíthassa?

A szellemiség tiszta, égi mámora, ez a harmadik és legfenségebb életöröm az érzéki élvezetek és az értelmi sikerek mámora után, ez, amely valóban a szívből, a mélységekből fakad és saját nemességének egyedül boldogító örömtüzeiben lángol: ez, legalább ez nem biztosít-e a halál csapásai ellen?

Csendes, hideg, metsző gunnyal felel a Halál: vaj-

jon a szeretet, az igazság, az erkölcsiség, a szépség bajnokai nem végeztek-e egészen hiábavaló önfeláldozást, mikor az emberiség egésze az ész minden érve szerint nekem van ítélve? Nem lesz-e egészen mindegy, hogy az utolsó ember fókazsirt szürcsölő hülye eszkimó lesz-e, vagy szívében boldogító igazságokért rajongó emberbarát, ha egyszer benne lobban utolsót az élet szikrája s utána nincs tovább? Vajjon, mikor Ádám, a rettenetes végre, az ember elaljasodására gondolva, így jajdult fel: „Csak az a vég! Csak azt tudnám feledni!” — nem volt-e kevésbé rettenetes, mintha azt kellett volna látnia, hogy az ember nemessége, nagysága tetőfokán semmisül meg? És változtatott volna ez csak egy szikrát is annak a hatalomnak megérthetetlen félelmességén, amely a Halálnak adatott? Halljuk a Prédikátor önmagát marcangoló, sötét bölcselkedését: „Egyazon sorsa van az igaznak és a gonosznak, jónak, tisztának és tisztatlannak, mind annak, aki áldozik, mind annak, aki nem áldozik, — úgy a jónak, mint a bűnösnek. Mind az ég alatt való dolgokban e gonosz van, hogy mindenkinek egyenlő sorsuk van . . . Mert az élők tudják, hogy meghalnak.” (Pred. 9, 4—7. v.) Minden mindegy! Bűn, vagy tiszaság, egyre megy. „Az ég alatt” nincs megállás a Halál előtt. Valóban jól mondja Pál apostol, hogy a Halálnak *fullánkja* van: beletörik az minden szívbe, amely a porból vétetett. „Oh én nyomorult ember, kicsoda szabadít meg a halálnak e testéből?” Szabadulni, szabadulni tőle! Menekülni, lerázni, legyőzni! Élni, élni örökké, zavartalanul, boldogan, diadalmasan: ez az ember, az egyén igazi őszinte, legmélyebb kiáltása.

Csodálatos ez a sikertelennek látszó viaskodás. Ime, az élet, a valóság az ingerek egész záporával ostromolja a lelket és csalogatja a kibomlásra. A gyönyörök tarka lepkéi ott cikáznak a szemünk előtt és hívnak, csábítanak, a Halál süppedő talajára. De a Rém visszaszorít s kényszerít magunkba vonulni, mérlegelni, fontolgatni, fegyverkezni — s gondolkozás által újra, óvatosan előnyomulni maga ellen. Mikor aztán azt hittük, hogy már legyőztük, akkor semmivé tesz és kigunyol mindent s visszaszorít újra, még bennebb, be a lélek legmélyére,

hogy ott új fegyvereket találjunk ellene — saját magunkat, legnemesebb szellemiségünk tündöklő fegyverzetét. Most már az igazság, a jó, a szép, a szeretet hatalmával vivjük a nagy szabadságharcot ellene „az ég alatt“, ő pedig hideg kezével — talán mégis a legnagyobb jótevő kézzel — az égre mutat s a leroskadó embernek új jelzőt ad a harcra: *fölfelé, csak fölfelé!* Mikor már extenzív és intenzív értelemben egyaránt kényszerített arra, hogy kifejlesszük azt, ami bennünk van, titokzatos sejtelemmel mutatja meg az utolsó lehetőséget: szárnyalj föl a magasba! A földön elvesztetted a tusát, ez az én birodalmam, itt én uralkodom: a romolhatatlanságot ne itt keresd, hanem ott fönnt, az örök csillagok felett!

Ki tanított meg örülni az életnek? Ki tanított meg fájdalmas leckékben lemondani a kéjről s kifejteni értelmünk józan erejét? Ki tanított meg belepillantani önmagunk mélységébe s ki segített kiemelni onnan az élet legdrágább tartalmát? A Halál. Az élet formálója, a fejlődés örök rugója. Ő, csakis ő az, aki minden reménységünk összeomlásában végre kényszeríti kibontakozni azt a *szárnyat* is, amely felemel a magasba, ahol többé nincs rajtunk hatalma. Ez a szárny: *a hit*.

Ott lebben meg először a fájdalmas tusa kínjai közt, amikor megrendülve érzem át, hogy én más vagyok, mint ez a világ, hogy a bennem nyilatkozó szellem több, nagyobb, maradandóbb, mint a véges világ, hogy ezt a világot ő alkotta s a maga képét tükrözteti abban. Idegen, ellenséges, halálos ez a világ? Nyom, szorongat, tagad, tipor? Igen, mert már többé nem hű tükröm nekem, nem férek el merev burkában, össze kell törnöm és újjá kell teremtenem, hogy benne önmagamát megláthassam. Ki kell küzdenem magamat általam font hálójából, feléje kell emelkednem, a magasba. A szárny kibomlik, lendül, fölemel. Élvezetek, hasznok világa elmarad, az igazság, a jóság, a szépség légköre vesz már körül. De még tovább, még fennebb kell szárnyálnom. A végtelen, a tökéletes, a diadalmas élet őskohójáig, az élet királyi Napjának szívébe, amelynek én sugárszála vagyok az idegen világban. Föl, föl, saját életem örökkévaló teljességéig! A szárny emel, ragad a királyi öntu-

dat magasságába, hogy emberi személyiségem lényege, az ami igaz, jó és szép bennem, nem mulékony dolog, hanem azonos Azzal, akitől származott. Boldogságos, tiszta ujjongással kiáltjuk nevét abban a pillanatban, amidőn egyesülünk vele: *Atyám!* „Az a győzelem, amely meggyőzte a világot: a mi hitünk.“ A hit megvált minket, egyedül a hit, a Halál hatalmától. Amig mennyei szárnyán végigsuhanunk a Halál birodalma felett, a titkok fátyola felszakad, a sejtelmek boldog valósággá lesznek, a Halál leejti félelmes álarcát és megmutatja igazu arculatát, amilyennek Isten és a mennyei seregek látják őt.

Csak egyedül a hitnek adatott meg az a látás, hogy a Halál szerepét és jelentőségét Isten világában megérthesse. Csak a hitnek van arra ereje, hogy reszketés nélküli nyugalommal tekintsen a Halál szemébe és elolvassa örök titkait.

Alázatos, imádságos, hívő szívvvel tegyük meg ezt a kísérltet.

Ez a körülöttünk levő világ, amig élvezni akarjuk, amig hideg értelemmel megismerni óhajtjuk: könyörtelenül a halál rabságába hajt. De ha a hit szemével nézünk bele: az élet boldog mystériumát tárja fel előttünk. Csakis a hitnek szól az Írás szava:

„Beszélj a földdel és az megtanít téged.”

Mindenekelőtt a föld az, amelyik a halál igazi értelmét és jelentőségét megmutatja nekünk. A halál titkairól elmélkedvén, első kérdésünk ez: mit tanít a *föld* a halálról?

Első pillanatra ez a tanítás leverő. A földön minden mulandó, minden rothadásra van szánva, minden a halál kérlelhetetlen hatalmába van adva. Pál apostol szerint az egész teremtettség nyög és sóhajtozik, megterheltvén e szörnyű súly, a halállal szemben való tehetetlenség nyomása alatt.

De közelebbről tekintve a dolgot, belátjuk, hogy enélkül az egyetemes pusztulás nélkül semmiféle élet nem létezhetne, *mert halál nélkül nincsen élet*. Minden, de minden élet e földön halálból támad, pusztulásból sokasodik, enyészetből virágzik fel, rothadásból hoz ezerszeres gyümölcsözést. *A Halál az Élet anyja*. A Halál az Élet termőföldje, tőkéje, amelynek az élet a kamatozása. Noha mi itt lenn „tükör által és homályosan” látunk, épen e tükör, e homályosság teszi számunkra e földet mélységes mysteriumává a halálnak. A föld, az örökös enyészés és változás hatalmas szinpadja egy örök kéz által írott világdrámának fájdalmas, meg-rázó cselekményében *szemlélteti* előttünk a világ titkát. Fönséges, egyetemes, nyugodt, örök, bár titokzatos, homályos tükör a föld azoknak, akiknek van szeme és szive arra, hogy bele tudjanak tekinteni. És mi az a titokzatos

törvény, amelynek millió változatban mégis örökegy szemléltetője ez a föld? Ez a törvény így hangzik: *egy halálból millió élet, millió más, új élet.*

Nézd meg csak tavasszal a földet: hogy duzzad az élettől, a csirázás gazdagságától, a szinte robbantó erejű élet feszülésétől. Honnan ez a gazdag élet? A tavalyi tenyészet rothadásából, a halálból. Mikor a búzát a bárázdába vetik, nemde, sirba temetik, rothadásra hányják, megölik a magot, de azzal a tudattal, hogy megsokszorozva kapják vissza a földből, a sirból? Több, új, más élet lett belőle — aratásra. Halálból jött megsokszorozódva, halálba megy: sarló, malomkő, rög alá, hogy újra életté legyen emberi testben és a föld mélyében, újra több, más életté. Halálból lesz minden élet, halálcn át növekedik minden élet. Égitestek izzó magva kihűl, hogy sziklatalajt készítsen az életnek, kösziklák elporlanak, hogy alkalmassá legyenek apró mohák táplálására, az ő rothadásukon havasi fű zsendül fel, melynek halálából legelésző nyájak élnek, amelyek téged ruháznak és táplálnak. Rothadásban gyökereznek a büszke erdők, a növényvilág minden nap terített asztalává válik az állatvilágnak, azok egymást és az embert éltetik haláluk árán. Minden egymásból, egymásért, vaskényszerűséggel, szakadatlanul. *Önkénytelen hódolat a halál keze alatt az életért:* ime a Halál félelmes törvénye, amely ellen nincs lázongás, nincs kivétel, nincs appelláta semminek, sehol.

Talán maga sem veszi észre az ember, hogy tetőtől-talpig, kívül és belül maga is százszoros halálban jár, minden pillanatban. Növények és állatok éltek azért, hogy számára ruhává s eledellé legyenek naponta, virágok küzdöttek fel magukat a kinyílásig, hogy ifju kebleken hervadozzanak el, — de ami több ennél, munkás kezek ezrei, gazdáik életének felemésztésével dolgoztak azon, hogy növények és állatok ruhává és eledellé, játékká és cicomává legyenek mások számára. S maga, minden ember minden pillanatban meghal és megújul izenként és atomonként az anyagcsere tüzeiben. „A halál munkálkodik mibennünk és naponként halálra adatunk.”

De nézd! A nap ennek dacára ragyogva tékozolja

fényét és melegét a földre, pedig kétség nélkül ki fog hűlni ebben a tékozlásban; a madarak mégis vigan énekelnek, pedig a kánya felettük lebeg, hogy lecsapjon rájuk; az őzek nyugodtan legelnek a forrásnál, pedig az oroszlán szeme ott ég a bokorban és a vadász fegyvere már rá is fel van huzva. Nézd! A fák nyugodtan állanak, pedig az őszi szél már ott suttog a lombjaik között, a virágok gond nélkül adják ki illatuk utolsó balzsamát, pedig száraikat már az őszi sár rothasztja. Hol látsz te itt félelmet, remegést, lázongást, tiltakozást?

Minden tehetetlen, minden a bizonyos halál rabja a természetben és ime semmi sem fél tőle, semmi sem árul el huzódást, hogy vonakodjék engedni szörnyű törvényeinek és zsarnoki akarátának. Oh, félelmes dolog az, hogy mindennek meg kell halni és csak ezen az áron lehet élet; de százszorta félelmesebb és érthetetlenebb az a csend és nyugalom, amellyel a természet igába hajtja fejét. Tehetetlenség, rettenetes tehetetlenség; ijesztő megnémulás a végzet előtt, hangtalan borzalom a halál ujjának érintésére mindenütt. Mi az értelme ennek a végtelen, borzalmas halottas háznak az ég alatt? Miért nem szaggatják ki a fák gyökereiket és miért nem futnak egymást tiporva az erdők, félelmes léptei előtt? Miért nem ordítanak az égre kétségbeesetten az állatok? Ez érthetőbb, mert *emberibb* lenne. Ez az emberfeletti gondtalanság és nyugalom megdermeszti a szívet és a lelket.

Miért? Azért, mert a föld *tanítani* akar. „Beszélj vele és *megtanít* téged.” Az Ige sohasem hazudik. A föld, a természet sem, mert Ige, kijelentés. Isten izenete az embernek. Azért van, arra való, hogy igazat beszéljen és megtanítson mindenkit, aki hisz benne és rábizza magát.

És épen ez a derült nyugalom a halállal szemben a föld nagy tanítása az ember számára. Egészen kétségtelen, hogy ha a halál az a félelmes, pusztító rém volna, akinek csak ember tudja elképzelni, akkor a fák valóban kiszaggatnák gyökereiket és megfutamodnának, hogy *igy* tanítsák az embert. De a halál nem az, nem ilyen. Pál apostol legmélyebb gondolatában a teremtet világnak sóhajtozó lelke van, amely várja a haláltól való

szabadulást. De ez *nem a félelemnek lelke*. A világ lelke nem a haláltól való félelemből sóhajtozik és nyög mind-
idáig. Az őszi szél titkos sirása, a madárének érthetetlen
epekedése, állatok szemének megdöbbentő, fájdalmas
sóvárgása, a tenger örök zokogása, az egész természet
félelmes borzongása *érettünk* van, az *emberért*: „Mert a
teremtett világ sóvárogva várja az *Isten fiainak* megje-
lenését.“ (Róm. 8, 19. v.) Várja és sóvárogja azt, hogy
amit ő, a természet önkénytelenül és a vastörvény alatt
hordoz, a halál törvényét, az *ember önkényt, szeretetből*
vállalja magára. Hogy amit most, mint kényszerű, irtó-
zatos ércigát, lázongva és rettegve hord, azt boldog és
szabad akarattal tegye magáévá. Mert *ez* a természet
célja és az egész teremtettség végső akarata. A termé-
szetnek nincs hatalma arra, hogy megtörje a varázst ön-
mágán, mert az elhatározás szabadsága nem adatott meg
neki. A természet eseng, hogy valaki megvalósítsa, átélje
azt, ami ő benne a titok zárja alá rejtetett, mint egy
tükör és homályos beszéd által, várja, hogy valaki *lel-
ket, életet* adjon annak az isteni gondolatnak, amely a
természetben, mint tükrén, kényszerre merevedett. Mert
a halál törvénye azonnal az élet diadalmas törvényévé
válík, mihelyt az ember önkénytes, boldog, szabad aka-
rattal veszi magára, valódi, öntudatos mértékével annak
a szelid nyugalomnak és megértésnek, amelynek a *ter-
mészet csak öntudatlan kiábrázolását* adja, hogy „*meg-
tanítsa*“ az embert a halál törvényére. Ha ez bekövet-
kezik, a teremtett világ elérte célját az emberben és
„mgszabadul a rothadandóság rabságából az Istenfiak
dicsőségének szabadságára“. (Róm. 8, 21. v.) A ter-
mészet ezer hangból összececsendülő, egyértelmű melódiá-
ban énekel a szivünknek: Oh, lázongó, reszkető, elége-
detlen és gyáva ember: ide nézz! Én kényszerítve va-
gyok életemet feláldozni, meghalni másokért, a többiért,
én ezt nem akarhatom, nem vállalhatom, csak türhetem,
hogy rajtam végbemenjen; de *te*, te, akiben lélek és ön-
tevékenység van, te, akinek akarat adatott, te akarha-
tod és vállalhatod ezt; nem kényszerből, hanem szere-
tetből, önkénytes áldozattal. Tedd meg ezt, oh ember,
mert ezzel az én örök, öntudatlanságba láncolt, ki nem

mondható, meg nem szólalható, néma vágyamat teljesítet, kiszabadítod vele rablelkemet, lelket és értelmet adsz vele reménytelen életemnek: Isten fiává leszel, azzá leszel, ami bennem vajudik, eped és nyög, sóhajtozván mindeztideig, várván, hogy benned diadalmas életté, öntudatos, személyes életté váljék. A Halál szent akarása az életért! Oh, érzed-e, ember, hogy te vagy hivatva egyedül az én örök titkomat megoldani, te hordozod és te megfejtetheted a teremtettség célját? Téged tanítalak én, anyád, a föld, akiből vétettél, hogy annak arculatát ragyogtasd, aki lelket adott neked az övéből, az Atyáét! Oh, ha elmondhatnám neked, hogy mi függ tőled? Tőled függ, hogy a teremtettség egyetlen tükörré legyen, melyben az Örökkévaló arca felragyog. Tőled függ, hogy a Lélek egykoron áthasson mindeneket s a teremtet világ a szentséges Szellem mocsoktalan kijelentésévé legyen. Ha te akarod, ha te vállalod . . .

És az idők teljességében Valaki megtette ezt.

Valaki, aki eltörölte a Halál félelmét és legyőzte a Halált azzal, hogy *magáévá tette a föld tanítását* és a természet e félelmes törvényét a *saját halálára* vonatkoztatta: „*Ha a földbeesett gabonamag el nem hal, csak egymaga marad; ha pedig elhal, sok gyümölcsöt terem.*” (Ján. 12, 24. v.) Ő, aki nem azért jött, hogy a törvényt eltörölje, hanem hogy azt betöltse, eltörölte a Halál törvényét azzal, hogy betöltötte azt. Ő, aki felette, kivüle állott a természet e vaskényszerének: önkényt, áldozatból, szeretetből magára vette azt. És ezzel a halál életté lett. A gabonamag, beláthatatlan lehetőségeivel az aratások egész örökkévaló gazdagságának, egymagában, terméketlenül maradt volna, ha el nem hal. Meghal tehát, hogy milliók életévé változzék. A magból „*menyyei kenyér*” lett, amely — az Urvacsora mélységes symbóluma szerint — széttöretik, hogy mindenkinek jusson belőle a világon. A Krisztus halála a természet, a föld tanításának tökéletes, isteni megvalósulása és beteljesedése. A természetben is minden halál *mások életéért* történik, de *kényszerűség* alatt, az ellenmondás minden lehetősége nélkül. És épen ez az egyetemes kényszerűség biztosítja a természet életét. Mert mi

lenne, ha a természet elemei tiltakoznának a halál ellen? Ez a tiltakozás lenne az igazi halál. Mert lehetne-e nagyobb szerencsétlenség a makkra nézve, mintha megakadályoznák, hogy a földbe hulljon és elrothadjon? Hiszen akkor nem lehetne belőle tölgyfa, nem lehetne belőle — erdő, egyszóval élet, ezerszeres élet, amelynek egyetlen lehetősége a halál. Ezért bizonyos az, hogy ha egyszer valaki megtörné a varázst, amely a természet elemeit igájában tartja s felszabadítaná a föld rablelkét, mondván: cselekedj szabad akaratom szerint, fuss el a halál elől, védekezz ellene; a fák helyben maradnának s csendesen rázva fejüket, megszólalnának: balgatat! öngyilkosságra csalogatsz bennünket? — Ez nem ábránd és nem poézis. Nem, mert a természet lelke *már* kiszabadult a kényszer alól és megnyilatkozott teljes öntudattal abban, aki a természet törvényét emberi mértékkel, isteni akarattal betöltötte. A föld már egyszer örök időkre szóló bizonyosságot tett önmagáról a Jézus Krisztusban, akit a teremtet világ sóvárogva várt. Krisztus nem kényszerből, nem tehetetlen lázongással, hanem a legteljesebb szabadsággal és a legtisztább szeretetből, az önkénytelenség egész fenségével *akart* „földbeesett gabonamaggá” lenni: meghalni. A szeretet királyi *jogával* élve, *főpapi áldozat* gyanánt mutatta be életét Istennek *helyettünk és értünk*.

Az ő halála: a szeretet önkénytelen áldozata a világgért. Éppen azért ez a halál: a világ élete, a végtelen időig kiapadhatatlan forrása a megújuló életnek, mert benne az élet törvénye áll előttünk. Különös törvény, amely ugyanaz és mégis egészen más, mint a természet törvénye. A természetben ez a törvény így hangzott: *kell* meghalnod másokért, *kell* áldozatul dobnod magadat, ha akarod, ha nem. Az ember életében, az erkölcsi, a lelki világrendben ez a törvény így hangzik: *szabad* meghalnod, szabad tékozolnod és feláldoznod az életedet másokért. A halál az ember mennyei *előjoga*, isteni eredetének egyetlen, de bizonyos jegye és záloga.

Jól gondoljuk meg, hogy ha az ember ezzel a mennyei előjogával nem akar élni, ha nem tetszik neki az, hogy *szabad* meghalnia, akkor érvényesül rajta a ter-

mészet kényszere és *kell*, muszáj meghalnia másokért. De mivel ő a szabadság törvényére teremtetett, ez a kényszer elviselhetetlen kín és borzalom forrása lesz számára. A halálból csak egyetlen ut vezet kifelé számunkra, és az nem kerülő-ut, hanem olyan ut, amely *átvezet* a halálon. És most gondoljuk el, micsoda rettenetes, embertelen kín lehet kényszerüsből szenvedni és meghalni másokért. Gondoljunk el egy anyát, aki szive vérét adja kínok közt született gyermekének — de szeretet nélkül, parancsszóra. Gondoljunk el egy katonát, aki kényszerből, fogcsikorgatva vérzik el, hazaszeretet és nemzeti eszmények nélkül, a harcmezőn! Gondoljunk egy emberre, aki borzad a haláltól és tudja, hogy meg fog halni s akarata ellenére, „féreg asztalává” lesz a föld alatt. Az anya, ha volna ilyen, kétségtelenül gyermekéért emésztene el életét, az a katona, s oh, hány lehet ilyen, kétségtelenül másokért, ezerekért, meg sem születettekért hal meg, az a haláltól rettegő ember, s oh, a legtöbb nem ilyen-e? — kétségtelenül táplálni fogja a föld férgeit, s majdan talán nemesebb szervezeteket is halála árán; — igen, mindezeket betelik, könyörtelenül érvényesül a természet törvénye: de mit ér ez önekik, mivel teszi azt elviselhetőbbé számukra? Az ilyen halálban nincs semmi *emberi* vonás, hiányzik belőle minden fenköltés és nemesség. Az ilyen áldozat természetellenes, mert *csak* természetes. Az ilyen halál bűn és kárhozat.

A halál kényszerét szabad, emberi élettörvénnyé az *indoka* teheti. Ez az egyedüli emberi indok: a *szeretet*. A szeretet áldottá, széppé, emberileg természetessé és istenileg fenségessé teszi a halált. A szeretet az egyedüli elégséges ok az ember halálára nézve. A szeretetben rejlik a halál szabadsága. Mert csakis „*szeretetből*” „*szabad*” az embernek a halált elhatározása önkényes tárgyává és tényévé tennie, csakis a szeretet teheti azt diadalmas öntudattal végzett „főpapi szolgálattá”. Csakis szeretetből szabad az életet tékozolni, mert minden más élettékozás bűn, ez az egy szent. Csak a szeretet teszi szentté és áldottá az anya fájdalmait és önmagát felémésztő életét; csak a szeretet ad jogot az apának arra,

hogy vérét és agyát megörölje a munkában — övéiért; s csak a szeretet hősie mértéke, krisztusi ereje teszi azzá a katona halálát, amivé az emberek minden futtában lelőtt legényét tenni szeretnék: életadó áldozattá, amely azokért hozatott, akik még meg sem születtek, gyermekeink gyermekeiért, akiknek majdani vidám kacagásában fog megdicsőülni ez a kettétört élet.

Pál apostol, mint mennyei előjogával, dicsekszik azzal, hogy „naponként testében hordozza a Krisztus halálát, mindenkor halálra adatik a Krisztusért“ (II. Kor. 4. 10—11. v.), azaz életét szeretetből tékozzolja oda a lelkek életéért, üdvösségéért. És ime, ez a háború! Anyák egyetlenegyei, szép ifjú életek százezrével roppannak össze benne. Itthon pedig az inség és a gond, a betegség és a bánat emészti el a milliókat. A Halál egész hadserege felvonult ellenünk, a veres, fekete és sárga ló, amelyeket János apostol látott (Jel. 6, 3—8. v.) „Nem rettenetes és értelmetlen borzalom ez? Bizony az, mindenkire nézve, aki nem a Krisztus halálát hordozza, aki nem főpapi áldozatot hoz a világért, aki görcsösen „egymaga“ akar maradni és reszkét attól, hogy a jövődó barázdájába vetett gabonamaggá legyen, amely elhal, hogy sok gyümölcsöt teremjen. De ha a halált az az öntudat koronázza meg, az a szeretet, „amely minden értelmet felülhalad“, hogy a vérhullásból, a bánatban elfogyó élet kinjaiból ezerszeres élet, boldog, békés jövődó lesz a magyar földön, hogy most azért halunk el sok ezren, hogy sok millióan egykor az istenfiak életét élhessék ezen a földön, hogy szenvedéseink tükrében a megborzó, összerendülő emberiség riadtan fogja meglátni lelkének rettentő elvadulását s e szenvedések termékeny vetésévé lesznek a megjavulásnak és Istenhez fordulásnak: akkor ez a halál igazán Krisztus halála, életadó halál lesz, *új élet forrása* a jövődóért és a jövődó számára; a Krisztus életének diádala és beteljesedése mibennünk.

Akinek elvérző szívében beláthatatlan sokaságu angyalfejek mosolyognak: az eljövődó boldog magyar gyermekek, az sajnálna „egymaga“ maradni, az meghal örömmel, hogy „sok gyümölcsöt teremjen“

Ez a Krisztus halálának törvénye, a halál Krisztus szellemében. Ő maga *reánk nézve* ugyanezt, az ő halálának törvényét, tehát a *föld tanítását* így alkalmazta: „Aki meg akarja tartani az ő életét (önmagának), elveszti azt; aki elveszti *én érettem* (az Ő szellemében), az megtalálja azt.” (Luk. ev. 9, 24. v.) Megtalálja ezerszeresen, hiszen a Krisztus halála az igazi élet, amely legyőzte a halált. A halál legyőzetett azáltal, hogy a föld tanítását az Ember a szeretet királyi lelkületével magáévá tette. Ez nem frázis. Tekintsünk Krisztus *földi* alakjára és tekintsünk a *megdicsőült* Krisztusra, akivé a halálban lett! Amott egy gabonamag, emitt egy beláthatatlan kalásztenger. A földi Jézus a világ egy elrejtett kis zugában jár, az élet mindennapi, szűk korlátai közt, néhány egyszerű halász és munkás társaságában: az isteni szeretet egész tengere bele van szorítva, bele van zárva egy kisszerű környezet s egy elnyomott korszak szegényes kereteibe, ha „egymaga” marad, elhal elvész. De veszt-e el Ő, a *világ* világossága és élete? „Felemeltetik a földről” mind e világ fölé a kereszten (Ján. 12, 32. v.) „hogymindeneket magával vonzzon”, hogy „nézzenek rá azok, akik őt átalszegezték” (Ján. 19, 37. v.) — minden idők minden nemzetségei. A Keresztről ellenállhatatlanul, diadalmasan, végtelen gazdagságban árad „az elhalt gabonamag” élete. Megdicsőült, mennyei kenyeré lesz e világ minden éhezőjének, örökre. Az a halál, amelyet az ártatlan tisztaság önkényt, szeretetből szenvedett, *összetöri* a bűnt, amely „átalszegezte” s „reátekint” s megindítója lesz az új életnek milliók szívében a kegyelemnél fogva, mely áldozatában megnyilvánul. Isteni életével táplálkoznak az idők végezetéig a lelkek, akiknek a halálban az Élet Fejedelmévé, Feltámadott, Megdicsőült Urává lett. Akik az Ő halálának törvényét a maguk életének törvényévé teszik, azok *legyőzték a halált*. De annál rettenetesebb realitás marad azokra nézve, *akik nem akarják legyőzni őt*. Ami nem tud, nem akar életté válni, az egymaga marad és megsemmisül. „Ha el nem hal a gabonamag, csak egymaga marad”: *ez a halál igazi, félelmes törvénye*. Mily botor volna a mag, ha nem akarna kalásszá lenni! Hány meg

hány uj mag, hány meg hány aratás maradna benne megölve az idők végezetéig! De ugyanezt az öngyilkos bűnt követi el az az ember, aki nem akar mások életévé lenni. Hogy összeszárad, kiég, semmivé lesz az a sziv, amely csak önmaga akar maradni, magáért, egymagában. Ez az igazi halál, mert ez *önzés*. Az önzés, az ősi bűn a halál örök fészke. Nem tud és nem akar életté válni, tehát meg *kell* semmisülnie. Az önzés bűneiben az élet szomoruan összezsugorodik, megszegényedik, kipusztul, elárvul. Rettenetes ut ez: lefelé egyre sötétebb, hidegebb és szorosabb uton egy fekete, férges verembe. Dickens ezt a halált rajzolta le megrázó szinekkel a „*Karácsonyi ének*” Scrooge-jának utolsó látomásában. A föld megkönnyebbül és a világ fellelékzik, amikor a „magában maradt” élet végre kilobban. Nem volt élet: el kell pusztulnia ebből a világból, amelyben örök élet-erők áramlanak keresztül, mindenben. Az ilyen hitvány, nyomorult sziv számára válik a halál irtózáttá, vacogó rémületté, pokol kinjává, hiszen *önmagát* pillantja meg a halálban s az összeomlás pillanatának rémületében világosan látja, hogy ki volt és mit ért.

Most már értjük Pál apostolt: „A halál *fullánkja* a *bűn*” (I. Kor. 15, 56. v.) De akik legyőzték a halált, Krisztussal, azokra nézve a halál meg is *semmisítettett*. Hogyan?

Mikor Maeterlinck bűbajos meséjének két kis hőse, Tytyl és Mytyl reszketve állanak a temető kapujában, az éjfél titokzatos órájában s a temető gödreiből kikelni várják a halottakat: ime a felderengő hajnali fényben virágerdő emelkedik ki a földből. „Hol vannak a halottak?” — kérdi a kisleány ámuló félelemmel. És a fiucska, a sirok közt botorkálva, dadogó nyelvvel mondja ki a nagy titkot: *halottak nincsenek*. A természetben nincs halál, nincsenek halottak. A rothadásból virágzás és gyümölcsözés fakad, a pusztulás, feloszlás rutságából az élet megifjuló szépsége.

És mégis. Mindez csak természeti, érzéki *jelképe* az igazi titoknak. Annak, amelyre isteni Urunk az örökkévalóság fényével világított reá. Olvassuk, hogy a sadduceusok, akik nem hittek a feltámadásban, hozzá-

mennek és megkérdik őt e nagy titok felől. Ő pedig így válaszol: „A halottak feltámadása felől... nem olvas-tatok-e, amit az Isten mondott nektek, így szólván: „*Én vagyok az Ábrahám Istene és az Izsák Istene és a Jákob Istene. Az Isten nem holtaknak, hanem élőknek Istene.*“ (Máté 22, 31—32. v.)

„És a sokaság álmélkodott vala az ő tudományán.“

Valóban mi sem tehetünk egyebet, minthogy álmélkodó szemmel tekintsünk abba a távlatba, mely e szavakban kitárul.

Ábrahám, Izsák, Jákob — a halottak, a régesrég, a százszor halottak ők. És Isten mégis az ő Istenük! De nem a holtaké, hanem az élőké! Akkor tehát Ábrahám, Izsák, Jákob, a halottak — *élnek*, nem halottak, mert *Isten előtt halottak nincsenek.*

Mit jelent ez reánk, halandó emberekre, halál rab-szolgáira nézve? Azt, hogy a Mulandóság egy szomorú álarc, amelynek fájdalmas jegyei alatt az örökkévaló Élet arca mosolyog. Mindaz, ami valaha élt, mozgott, történt, vagy élni, mozogni, történni fog e világon: ennek az egyetemes nagy Életnek kibontakozásában egy-egy mozzanat, az örök Jelen egy-egy alkotószála. És hol válik a múlt és a jövő örök jelenné? Isten emlékezetének elpusztíthatatlan, drága edényében, mely a múlt, jelen és jövő minden munkájának, minden bánatának és örömének és minden áldozatának verejték-, köny- és vér-cseppjeit hiánytalanul felfogja magába. Isten szeretetének karjaival átfogja egy örökkévaló jelenbe a múltat és jövőt. Őbenne nem kevésbbé élnek letűnt évezredek halottjai, mint eljövendő ezredévek nem is álmodott hősei és csodái. Atyai szívében már ott ragyog boldog jelentése annak a kezdetnek, amelynek a vége még csak a beláthatatlan idők mélyében várakozik e világra nézve. A halál, itt a földön fájdalmas összeomlás és kettétörés, az Ő szívének áldott mélyére hulló magvetés odafent: százszoros aratásának órája eljövendő. Az Isten az Életnek Istene, maga az Élet, az Örökkévalóság. A halál csak örök formáló elve, kerete, háttere, talaja az életnek.

Mit tesz az, hogy itt a földön milliók életére feledés borul s nyomtalanul tűnik el e világ emlékezete előtt nem-

zedékek hosszú sora? Isten senkit sem felejt el . és akit Ő el nem felejt, az az örökkévalóság ölében él... Senkit? Nem. Akkor csakugyan nem volna halál, senkire nézve. De jaj, vannak, lehetnek, akikre rettentő ítélet mondatik ki: *Kitörlöm őket az Én emlékezetemből!*

Akit Isten elfelejtett: az halott, örök halott.

A halál legyőzött, megsemmisített azokra nézve, de csakis azokra nézve, akik a Krisztus keresztségének törvényét fölvevették.

Ezekre nézve halálnak az *életet hívják* akkor, amikor megújulásának mysteriumán áthalad. A halál itt egy gyújtópont, amelyben összefutnak s a tulsó, a másik irányban újra szétáradnak az élet sugarai, még pedig megsokszorozott erőben és szépségben. Mi történik e sugarakkal a gyújtóponton való áthaladás *közben?* Ez a halál örök mysteriuma.

E G Y É N I S É G É S   H A L Á L

Mindaz, amit eddig a halálról mondtunk, annak *egyetemes, általános* jelentésére és jelentőségére vonatkozik.

Az evangélium fényében feltárult előttünk egyetemes fensége, Isten világrendjében való örök, általános jelentőségének titka.

A természeti világ, mint *mysterium*, mint jelkép és az erkölcsi, lelki világ, mint annak öntudatos, személyi megvalósulása, mindketten ugyanazt a tanítást adják, egyik a másikat erősítvén és igazolván. A halálban a természet elemei és az emberi személyiségek fizikai és szellemi tekintetben a világ, a mások életévé válnak, azt gyarapítják, növelik, kényszerből, vagy szabad elhatározásból. Láttuk azt is, hogy a halál így kényszerű eszköze, föltétlenül érvényesülő törvénye az életnek a világrendben, de az ember életében csak akkor válik szép, hősi, nagyszerű, dicső, egyszóval emberi misszióvá, ha indokául a szeretet szabad elhatározása szolgál, más-ként, ha csak kényszerűen érvényesül az ember ellenére, az emberen, egyenesen természetellenessé, bűnné s kár-hozattá, igazi halállá lesz. Az ember halála természeti tény ugyan, de ennek a természeti ténynek az *erkölcsi* tény külső symbolumává kell lennie. Tehát az nem cél és nem érték az emberre nézve, ha csak testi halála árán táplálja a világot, csak mereven fizikai értelemben, ha szóval testéből testek épülnek; hanem életének erkölcsi áldozatnak kell lennie e világért, a lelkek életéért. Viszont ez nem jelenti azt, hogy az embernél a fizikai halál tényének kell minden esetben erkölcsi áldozattá lennie, mert hiszen ez egészen kivételes eset, a *hősi* halál jelensége, amely nem is adatik meg mindenkinek, sokaknak is csak az ilyen háborús időkben. Hanem igenis azt je-

lenti, hogy míg a természetben maga a fizikai halál az *áldozat*, amely által más lények élete gyarapodik, addig az embernél *az egész életnek*, s nem egy utolsó ténynek kell öntudatos áldozatnak lennie, tehát az, ami a természetben úgy áll, hogy egyik lény a másiknak áldozatává válik, az embernél az *önfeláldozás* szabad tényévé lesz, kell lennie. A mindennapi, a folytonos halál, vagyis az életnek szakadatlan felajánlása és odaadása a világ életéért: csakis a halálnak ez a fenséges élete és az életnek ez a fenséges halála egyedül emberi, egyedül méltó az emberhez.

Soha nem is volt éplelkű ember, aki az ilyen élet és az ilyen halál szépségét és fenségét letagadta volna. A „józan“ emberek ugyan mindig örületnek tartották az önfeláldozást, a hősie életet, de még ők is „szent“ örületnek minősítették, amelyet elvakult racionalizmusuk követésre valónak nem tekinthet, de tiszteletreméltónak és csodálatosnak föltétlenül.

Ugy van, ez nagyszerű halál. Csak egy nagyon természetes, ősi, emberi kérdés áll szembe vele: — hát *velem*, az *egyénnel* mi lesz a halálban? Hiszen én nem fogok egyénileg emberi szívvvel örülni annak a jövendőnek, amelyért meghaltam. Egyéni világom, amelyet házam, szeretteim, egyéni terveim, fájdalmaim és örömeim alkottak, a *sajátosság*, amely az életet, a világot az *enyémé* tették, ezek összetörnek, megsemmisülnek a halálban, *én* megsemmisülök. És a legmagasabb gondolatok sem képesek ezért kárpótlást nyújtani nekem. Szomorú vigasztalás a jövendő szépsége és dicsősége annak, aki azt nem érheti meg.

Elutasíthatatlanul mered elénk a nagy probléma: *az egyén sorsa a halálban*.

Nem volna ez kérdés akkor, ha az élet valami általános, rajtunk kívül létező valóság lenne. Azonban már előbb láttuk és érintettük, hogy az az élet, ami rajtunk kívül van, csak puszta értelmi abstractió, csak *fogalma* az életnek. Az élet *valósága* az egyénekben lüktet. Ránk-nézve az élet csak mint *egyéni* létezik, számtalan egyéni alkatban, melynek összessége csak az örökkévalóság látószögéből, csak az Isten szemével nézve bir egy je-

lentéssel, egységes tartalommal. Sőt az élet megértésénél még tovább kell mennünk. Ránk nézve az az élet is, a mely a tőlünk idegen valóságban, a természet jelenségeiben lüktet, csak annyiban valóság, amennyiben azonos a magunkban tapasztalt tevékenységekkel, tehát csak annyit birunk megragadni belőle, amennyit magunkban birunk. Az ember közvetlenül tapasztalt élettevékenységei magyarázzák számára a természet életét, s a természet jelenségei és folyamatai sohasem értetik meg velünk az emberi életet. Előttünk az élet *lényeges*, tulajdonképeni alakja: az *emberi egyéniség*, mert benne lesz az élet öntudatossá, ő *érti*, mert közvetlenül tapasztalja az életet. Most már azt tapasztaljuk, hogy az élet bizonyos tekintetben minden egyénben azonos, bizonyos alapvető tevékenységek mindenkiben közősek és ez teszi lehetővé az emberi ismerés és élet közösségét a földön. Megvan bennünk az azonosítási alap mások élete számára s így lesznek közös alapvető ismereteink, érzelmeink, cselekvési irányunk, világnézetünk és életfelfogásunk. Másfelől azonban minden egyéniségben, amint már a neve mutatja, van páratlan, analógianélküli, másokkal nem azonosítható és ezért meg sem ismerhető elem. Épen az, ami őt külön valósággá, a többtől elütővé teszi. Ez a sajátosság, ez az irracionális elem az egyénben átszövi az egyének egész világát s azt eredményezi, hogy közös alapvető tevékenységek dacára, illetve azok keretei között mindenki másként látja ugyanazt a világot, más a szín, a hangulat, az értékelési szempont ismerésében és cselekvésében. Ezért mondták a legnagyobb szellemek azt, hogy annyi világ van, ahány ember, mert valójában annyi élet van, ahány egyén. És ebből következik az, hogy *halál is annyi van, ahány* emberi személyiség. Ez azt jelenti, hogy a halál minden egyéniségnek egészen *külön, személyes* problémája, halálunk a legszorosabban hozzátartozik az életünkhöz. Amit ismerünk belőle, az épen ugy csak elvont fogalma a halálnak, mint az, amit az életből értelemmel megfoghatunk. A halált épugy tapasztalni, átélni kell, mint az életet, hogy megismerhessük. Természetes, mert hiszen halálunk a legszorosabban hozzátartozik az életünkhöz.

Mindenesetre itt állunk a halál félelmességének titka előtt. Közülünk némelyek, például orvosok, katonák, lelkipásztorok százával láttak haláleseteket és mégsem mondhatják azt, hogy tisztában vannak a halállal. Igen, tisztában vannak, lehetnek azzal, ami a halálban általános, vagy legalább is gyakori, tehát a tényével és bizonyos külső jeleivel. Analógiák útján meg is kísérthetik beleképzelni magukat a haldokló ember helyzetébe s hasonlíthatják a halált az ájuláshoz, a mély álomhoz stb., de hiszen a halál problémája nem ezekben a külsőségekben áll, hanem abban a mélységes kérdésben, hogy mi lesz itt azzal a páratlan egyéni étellel, az életnek azzal az egyedüli nyilatkozatával, amelyik az elmúlással viaskodik? Erre pedig nem fognak értelemmel megfelelni, mert afelé a titok felé minden lény épen az egyéni, az egyedüli, a páratlan oldalával fordul, s azt teljesen egyedül, félelmes árvaságban fogja megoldani abban az órában, amikor eltávolodik tőle minden emberi rokonszenv és támogatás „s a világ színei és hangjai összezavarodnak“, elmosódnak, valótlanokká lesznek, mint a part, amelyre köd ereszkedik a távolodó hajó mögött, mert a Halál lépett be az életbe és ő lett realitássá, az egyetlen realitássá az egyénre nézve.

Tudjuk, hogy az értelem, amint ez elé a neki áthághatatlan korlát elé érkezik, úgy akar védekezni, hogy *megtagadja* azt, amit föl nem foghat. Tagadja, hogy a halál még valami egyéb is lehet, mint aminek ő látja. Tagadja, hogy ez a korlát erősebb, mint ő s azt állítja, hogy nem is létezik az. Tagadással akarja az egyéniséget legyöngíteni és megsemmisíteni. Pedig nyilvánvaló, hogy az az irracionalitás, amely itt fenforog, egyenesen az egyéniség értelemfeletti *hatalmára* utal. Az egyéniség nagyobb hatalom, nagyobb tényező a világrendben, mint ahogy az értelem gondolná. Az értelem gyöngé ahhoz, hogy egy-kettőre leszámolhasson vele. Ez a gőgös értelem csődöt mond, porbahull az egyéniség előtt. Lucifer, ennek az értelemnek ősi szelleme „Az ember tragédiájá“-ban. Ádám mulattatására fel akarja idézni a Föld Szellemét, akit mint gyöngé, szelid ifjút látott az égi karban. De idéző szavára irtózatossá erejű, félséges

óriás emelkedik fel a földből. Lucifer megdöbbenve kiált fel:

Ki vagy te rém? nem téged hívtalak,
A föld nemtője gyöngé és szelíd.

A Föld Szelleme pedig így mennydörög reá:

Mit gyöngéül látál az égi karban,
Az *önkörében* végtelen erős!

Ezek a szavak minden egyéniség titkát találóan fejezik ki. Minden ember gyöngé, tehetetlennek látszó, romlandó, törékeny semmiség a nagy egészben. És mindenik végtelen erő, legyőzhetetlen hatalom önmagában, a léleke legbensőbb lényegében. Az örök bölcsesség és irgalom áthatolhatatlan falat emelt az élet magva köré az egyéniség észfelettségében. Oda erőszakkal betörni nem lehet. Nincs oly hatalmas király, még a halál is erőtelen arra, hogy az egyéniség hatalmával szembeszálljon. Még a háboru minden borzalma is kevés és elégtelen ahhoz, hogy az egyéniséget eltiporja vagy megváltoztassa. Semmi, ami kívül van, nem renditheti meg őt, ez a félelmes hatalom, amint látni fogjuk, kizárólagosan *csak neki magának* adatott meg.

Minden értelmi magyarázat ellenére is, amelynek elégtelenségét alább is látni fogjuk, megmarad ez a kérdés: *Mi hát a halál az egyénre nézve?*

„Mig kérdezem, fanyar leckén tanít az ész:
Születtünk, meghalunk. Ezt könnyű *érteni*.
Ezen *megnyugodni*: nehéz, igen nehéz.“

Annyira nehéz, hogy egyenesen lehetetlen is. És nem is nyugodott meg rajta soha senki anélkül, hogy emberi természetének legigazabb tartalmából ki ne vetközött volna. Azt mindig érezte az ember, hogy erre a leckére a *föld* meg nem taníthatja, bármennyire fenséges is a föld tanítása a halálról.

Azt hirdeti a föld, hogy a halál, a *te* halálod képes új, más, több, erősebb és boldogabb életet adni e világnak, — de *reádnézve* mi ez a halál? erre a föld komoran hallgat és ez a hallgatás, úgy érezzük, azt jelenti, hogy az egyéniségre nézve a halál mégis a vég, az összeomlás, a pusztulás.

Amit a természeti világ vigasztalásképen adhat neked, az nagyon hideg és nagyon vékony vigasztalás: az erő megmaradásának elve, az anyag állandó mennyiségének megmaradása, a faj fennmaradása. És amit az erkölcsi világ ehhez még hozzáfűzhet, az magában véve kétségtelenül fenséges és magasztos biztosítás: az önfeláldozás élettámasztó, életgyarapító ereje, a lélek nemcsak tartalmának továbbhatása, az emlékezet elégtétele, a jó diadalának előnyomulása. De ezt is az *értelem* állapítja meg és méri meg, már pedig mindaz a törvény, amit az értelem akár a természeti, akár a lelki világból felfedez, egyszóval amit a föld előttünk feltár a halál titkából, az vagy egyenes tagadás, vagy komor hallgatás az *egyénség* romolhatatlansága felől.

Természetes. Ujra hangsúlyozzuk, hogy az értelem fel sem foghatja azt, ami egyéni. Csak azt képes meglátni, ami általános. Fogalmakat alkot, törvényeket von el, amelyek mindenre és mindenkire nézve érvényesek. A halálban az értelem az anyagok és a fizikai és lelki erők átalakulásának törvényét fedezi fel, s ez a legnagyobb és legvigasztalóbb, amit adni képes, hiszen ez a maga módján a *halál tagadása* és az élet diadalának hirdetése.

De a halál, az ember halála nagyon is egyéni dolog. Nem fogható meg értelemmel. Fellebbez az emberi ész ellen. Kétségbevonja, hogy ő, aki a *világra nézve* életgyarapodást, megújulást jelent, *csak épen magára az egyénre nézve jelentsen pusztulást*.

Nem volna értelem a világrendben, ha az egyénnek *joga és hatalma* volna meghalni, szabad elhatározásából élete törvényévé tenni a halált, de úgy, hogy ez *önmaga megsemmisítését* jelentené. Sőt a halálnak természeti és tudományos, mondjuk így: természettudományos ielfogásában az igazi emberi, erkölcsi vonás teljesen megérthetetlen marad. Ha csak ez volna a halál, igazán élni sem volna érdemes. Mindaz, ami az emberi életet naggyá teszi, széppé, hősiessé formálja: hit, szeretet, önfeláldozás, elveszteni értelmét akkor, ha nem az egyéni élet romolhatatlanságába, végnélküli tökéletesedhetésébe vetett ősi emberi hitből származna. Kétségtelen, hogy a

nehézségeket itt egyedül csak a *hit* képes eloszlatni, mely a maga lényegében a legegységibb élettevékenységünk arra nézve, hogy saját sorsunk problémáját Istennel való összeolvadásunkban megoldja.

A hit már a föld tanításában meglátott egy olyan vonást, amely a halál egyetemes jelentőségét összekapcsolja egyéni jelentőségével. Nem, a föld tanítása még a hit szemével nézve sem bírja az egyén örökkévalóságát bizonyítani, helyesebben a föld tanításában még a hit szeme sem képes megnyugtató bizonyítékot találni az egyéni élet fennmaradására nézve, mert a föld csak *erre a világra nézve* nyilatkozik a halál életformáló erejéről. De a hit igenis talál a föld tanításában egy finom, aetheri aranyfonalat, amely a két kérdést összekapcsolja s az egyetemesből az egyénihez átvezet. *A hit ugyanis, amint láttuk, a földet, a természetet a lelki világ öntudatlan jelképezésének látja, mysteriumot lát e világban,* amely önmagán túl utal, tanít, kijelentést hordoz az ember számára.

Ha a halál titkát meg akarjuk érteni, meg kell maradnunk a hit ezen álláspontjának fundamentumán. Meg kell maradnunk amellet, hogy a természet nagy, *egyetemes*, iskolai példában való *kiábrázolása* annak, hogy az élet a halálon át való örökös megújulás és gazdagodás, *minden egyénre nézve, külön-külön*. A természet, a hit előtt *utalás* arra, hogy az ő hasonlatosságára létezik egy magasabb világegyetem, világrend: *a lelkek világrendje*. A kettő egymással az analógia, a párhuzamos hasonlatosság viszonyában van a halálra nézve. Amint a természet elemei az *Anyaföld* titokzatos ölében folytonosan elhalnak, hogy folytonosan gazdagabb életre keljenek, úgy a lelki világrend elemei, az egyének is folytonosan megmerítkeznek és titokzatos megújulással kelnek ki újra a halálon át az örökkévaló Lélek ölében, az *Isten* atyai szívében. Az önfeláldozó élet tehát nem csak ezen a földön indítja meg az új életnek új sorozatát, nemcsak a földi erkölcsi világban folytatja életét mások életében, hanem ez az önfeláldozás magára, az *egyéni lélekre* nézve is új életformát jelent és biztosít. A föld tanítását ennél fogva félreértene az, aki azt

olvasná ki belőle, hogy amint a természetben nem *az* egyén marad fenn, hanem az egyén halála által táplált új egyén jön létre a halál által, úgy a lelki világban is megsemmisül az egyén a halálban és egészen új egyént táplál vele. Félreértene, mert a természet *minden* eleme, összes változásaival *egyetlen* tényt: *az egyén sorsát* akarja symbolizálni, s nem a fajét, az ember általános, fogalmi, eszmei életét. Sőt maga az erkölcsi világban eszközölt életgyarapítás is egyenesen rámutat arra, hogy ami másokban életet tud plántálni, az egyén halála, az önmagára, az egyénre nézve is csak életgyarapodást jelenthet.

A halált épen az teszi titokzatossá, hogy az ember *mind a két világrendhez* hozzátartozik s így mintegy önmagában hordozza a halál egész mysteriumát és valóságát is. Természeti, fizikai életénél fogva követi és megvalósítja a mindenség törvényét idelent s így mintegy kényszerűen tükörré válik saját maga sorsa számára; szellemi egyéniségénél fogva pedig részt vehet a lelkek titkos világrendjében, Isten életében.

Az embernek ez a kettőssége megrendítő utalás arra, hogy ami idelent kényszerű erővel végbemegy *rajta*, az csak jelképe annak, aminek szabad, erkölcsi akarattal kell megvalósulnia *benne*.

Szabad lesz hát talán egy félénk, de mélységes sejtelemmel kérdésbe tenni: nem legerősebb bizonyosága-e az anyag és a faj fennmaradása az egyéni szellem, a lélek örökkévalóságának? Nem épen a természeti halál-e az, amelynek lárvája mögött csodálatos pompában bontogatja ki szivárványos lepkeszárnyait az örökkévaló igazság, hogy a halál az egyéni életnek nem összeroppanása, de egyenesen megújulása, meggyarapodása? A hit szeme belémélyedve a föld mysteriumának fátyolképeibe, ebben a sejtelemben boldogan felragyog.

De a hitnek nem sejtelen, hanem bizonyosság kell.

El kell fordulnia tehát a földtől, Ahhoz, aki a sejtek e homályos világában így szólott hozzánk:

„Én vagyok e világ világossága: aki engem követ, nem járhat a sötéttségben, hanem övé lesz az életnek világossága.“ (Ján. 8, 12. v.)

„HISZEM AZ ÖRÖKÉLETET”

A Halál azzal, hogy kizárólag *egyéni* problémává lesz, emberi szemek előtt kifürkészhetetlen titokba burkolja magát. Megmarad szent titoknak számunkra s csak akkor mutatja meg magát nekünk, amikor kiválasztottjaivá tesz, külön-külön, amikor a nyelv már nem képes többé elárulni a világnak azt, amit a szem lát.

Bizonyára épen ebben van rendkívüli életfejlesztő hatalma az egyénre nézve. Ha olyan könnyen leszámolhatnánk vele, ha egyszerűen tudomásul vehetnők őt, megszűnne az a hatalom lenni számunkra, amely az életet komollyá és széppé teszi. Mert az élet az által lesz komollyá és széppé, hogy a vége titokzatos, a kimenetele bizonytalan számunkra. Ha racionális bizonyossággal tudnók akár azt, hogy a halál az egyéniség végleges megsemmisülése, akár azt, hogy csak látszólagos, átmeneti változás az egyéniség örök életében, mindkét esetben megszűnnék életünk erkölcsi komolyságának indoka. Ha megsemmisülünk, ha csak ez a rövid néhány esztendő az élet: akkor minek vegyük azt komolyan s miért tűzzünk ki nagy célokat az élet elé? Miért emésszük magunkat önfeláldozó munkában a világért? „Együnk, igyunk, hisz holnap ugyis meghalunk.” Viszont ha az egyéniség elpusztíthatatlansága oly bizonyos, mint a kétszerkettő, akkor miért sietnénk nagy, nemes, nehéz feladatok végzésével? Hiszen végtelen idő áll előttünk, ráérünk, hadd vigadjunk még, amig lehet.

De épen az a nehézség, hogy sem az egyik, sem a másik véglet nem bizonyos előttünk, illetve az ész előtt.

Az első a könnyelmű hitetlenség, a második a könnyelmű hiszékenység álláspontja, mindakettő szerepel ideig-óráig, de mindakettő mögött ott áll a rettenetes „hátha?”, a csalódás félelmes lehetőségének ösztönös

sejtelve — s a végén rendesen megsemmisítő bizonyossága.

A felelősség tudatát a halállal szemben a *hit* hozza magával egyedül. A hitben mélységes bizonyosság él afelől, hogy a halál az egyéniségre nézve nem vég, nem pusztulás; de ugyanilyen mélységes bizonyossága van afelől is, hogy ez az igazság nem föltétlen, nem az egyéniség szuverénitásából ellenmondás nélkül folyó igazság, hanem belső feltételekhez köttetett. A hitben elemi meggyőződés van afelől, hogy a halál *ítélet* az egyéniség felett, felszabadítás az egyéniségre nézve akkor, ha az a halál mértékének megfelel, de pusztulás annyiban és akkor, amennyiben annak nem felel meg. Már pedig ennek az ítéletnek a megalkotásához egyetlen egyéniség sem bir kellő hatalommal, önmaga sorsa felett végső ítéletet gyakorolni képtelen, mert a halál mértéke titkos elötté. Borzad és fél attól, hogy ezen a mérlegen könnyűnek találtassék és ezért igyekszik ösztönös erőből fakadó, de öntudatos elszánással arra, hogy a halál felmentő ítélet legyen számára.

A hit szemében a halálnak minden egyéniségre nézve egyetlen mértéke van: a *Krisztus keresztje*. Mennyiben felelünk meg ennek az isteni mértéknek? ez a halálunk igazi nagy problémája. De aki ezt tudja, annak élete nem lehet egyéb, mint önváddal, töredelemmel, halálos komolysággal, hősie elszánással való készülés a halálra, hiszen ez a mérték a maga isteni tökéletességében az elérhetetlennek látszó ideál csucsán áll s még a legjobb is közöttünk merheti-e azt mondani, hogy ezt a mértéket megütötte? Félelem, szent aggodás, emésztő törekvés, a legkomolyabb felelősség és az ítélet remegő várása nélkül ez alá a mérték alá készülni lehetetlen. Tudjuk, hogy az igazi hívő lélek távolról sem tulajdonit önmagának érdemeket, amelyek által az örökéletet elnyerhetné. Életének mély erkölcsi komolysága nem az érdemszerzés önző forrásából táplálkozik, hanem amaz örök mérték fenségének szemléletéből, belső kényszerből, legmélyebb, tiszta emberi óhajtozásból a tökéletesség után. És tudjuk, hogy minden hitnek az isteni *kegyelem* a fundamentuma, minden hívő érzi azt, hogy ránézve a halált csak Isten ke-

gyelme törölheti el, aki kiválaszthatja őt ingyen jókedvéből az életre. Minden bizalom és reménykedés mellett is épen ezért félelmesen szent ránézve az az óra, amelyben örök sorsa dől el. És ez a félelmes, szent komolyság veti előre árnyékát az életre magára is. A halál komollyá teszi ezt az életet, épen a legnemesebb lelkek számára. E földön nincs állandóság, az élet olyan alkalmak sorozata, amelyek vissza többé nem térnek, minden lépés végzetes, mert visszavonhatatlan és megmásíthatatlan.

De másfelől a halál az egyénre nézve értékessé, széppé is teszi az életet, mert nem engedi azt megunt játékszerré válni az ember számára. Földi viszonylatok és kötelékek attól a tudattól nyerik szépségüket és becsüket, hogy elveszithetők és megszünhetők. Enélkül elveszitenék frissességüket és megszokottá, unalmassá válhatnának számunkra. A nagy indus költő mélyértelmű szavakkal énekli:

Édes a szépség, mert arra a tűnő
nótára táncol, mint az életünk.
Drága a tudás, mert nem futja az időnk,
hogy a végére járjunk.
Az örök mindenségben
pedig minden elvégeztetett.
Ám az illúzió földi virágát
csak a halál tartja örökké frissen.

Íme ez tehát az egyén halálának kozmikus jelentősége.

Egyfelől jelentőséget, szépséget, értéket ad az egyén szemében a földi viszonylatoknak, másfelől az életet komollyá, szentté, nemessé teszi. Ezt a fejlesztő és meghatározó erejét irracionálitásából, titokzatos, egyéni természetéből meríti. Nem ismervén a halált, kénytelenek vagyunk számolni életünkkel, kénytelenek vagyunk megbecsülni az élet javait s mélységes komolysággal készülni az ítéletre.

Amit nem ismerünk, annak képét vágyaink szálaiból szőjjük össze. Tőlünk függ, hogy ez a kép igaznak fog-e találtatni akkor, mikor nem tükör és homályosság által látunk többé.

Hogyan? ezt azonban ne keressük.

Nem hiába rejtette el Isten a csirázás titkát a barázdák mélyébe. Az élet ébredésének mysteriuma nem emberi szemeknek való látvány. A lélek elmerül az élet ösvizeibe és a mélyből megifjodva, győzedelmesen kikél. Amí ott a mélyben történik: azelől elrejtik arcukat a mennyei seregek is. Teljesen elég tudnunk azt, hogy az életfa hulló gyümölcsei jó helyre esnek: az élet talajába; teljesen elég nekünk az a bizonyosság, hogy a világ Megváltója azon a kereszten, amely a világ bűneiért, a mi bűneinkért emeltetett fel, ezekkel a szavakkal hajtottotta le fejét: „Atyám, a *Te kezeidbe* teszem le az én lelkemet.” (Luk. ev. 23, 46. v.) Visszatér az Atya kezébe, ahonnan elbocsáttatott.

És te, Isten gyermeke, te egyedüli, páratlan emberi egyéniség, akinek se elődje, se utódja nincs, nem lehet, aki egyetlen vagy a magad nemében, nem ugyanabból a kézről bocsáttattál-e a világra? Lehet-e a Halál karja, a megsemmisülés párnája az, melyre elhanyatló fejedet bocsátod? Nem az Élet karja-e, nem az Atyáé-e az, amely felfog, mikor elesnél és nem az Élet karjai közt csitul-é el hánykódó életed megújító álomba? Ime, boldog sejtelmek suhannak át lelkeden, amelyek lassanként diadalmas bizonyossággá válnak, amint tovább és tovább nézel arra a fejre, amely a kereszten lassan lehanyatlík, mint a kihunyó nap a láthatár alá. „Az én békességetemet hagyom néktek . . . Nem úgy adom én néktek, amint a világ adja. Ne nyugtalankodjék a ti szivetek, se ne féljen.” (Ján. 14, 27. v.) Az ő békessége . . . a halál békessége. Győzedelmes öntudata annak, hogy a halál *hazatérés* az atyai házba, ahonnan félelmes vándorutra indultunk el születésünk órájában s ahová boldogan érkezünk vissza a halál kapuján át. Isten szive *atyai ház*, ott minden gyermek számára *hajlék* van, ahol megpihen. Tékozló fiai messze-messze elkerülnek tőle, belesüllyednek a világ pocsolyáiba, eszik a világ moslékját, leron-gyolódnak, lezu llenek, de amikor kitüzesedik szivökben az elhagyott atyai hajlék drága képe, valahol a szív legmélyéből, ősi, ködlepte távolságból, de mégis határozottan, mint a csillag az éjszakában, — s oh, *kell* remélnünk, hogy

rendre és valaha *minden* szívben kigyul ez a titokzatos emlékezés, önvádra és megbánásra hajtván, — akkor a tékozló fiu szíve mélyéből megszólal az *igazi*, az egyetlen *emberi* szó, amelyet „odafönt“ szívrepesve várnak: „Fölkelvén, elmegyek az én Atyámhoz.“ (Luk. 15, 18. v.) Oh igen, már e földön kell e megfordulásnak megtörténnie, már itt el kell indulni feléje, de a megtérők tudják és ez legfőbb örömük tiszta forrása, hogy nem itt fognak utjuk végső céljához érni. Az atyai hajlék ajtaja ott, akkor fog felpattanni, amikor elfordultunk a világ homályos tükörképétől, s felnyilik a szemünk, hogy lássunk „szinről-szinre“ — a *halálban*. Ábránd ez? Nem a *mi* ábrándunk. Isteni bizonyágtétel pecsételte számunkra bizonyossággá, e szavakkal: „Az én Atyámnak házában sok lakóhely van; ha pedig nem volna, *megmondtam volna nektek*. Elmegyek, hogy helyet készítsek nektek.“ (Ján. ev. 14, 2. v.) Jézus Krisztus nem azért jött e földre, hogy ámitson bennünket, ha szeretetből is. Nem azért hullatta véré, hogy kegyes csalással álорvosságot szerezzen szívünk sebeire, hogy mézes hazugsággal elcsititgassa a föld nyugölödő gyermekeit. Azért jött, hogy bizonyágot tegyen az igazságról. Meg akarta mondani mindenről a végső, az egyedüli igazságot. Szavai mély szemrehányásként hullanak a kételkedő szívekre. Hát azt hiszitek, hogy ha nem *igy* volna, amint mondom, nem mondtam volna nektek *ugy*, ahogy van? Azt hiszitek, hogy ha az emberre a halálban végső enyészet várna, nem azt prédikáltam volna-e? Föltétlenül azt, mert ha ez volna az igazság, az volna egyuttal a legjobb is az emberre nézve. Mert az egyetlen jó az, ami igaz. Ha valahol, úgy itt azon dől el az élet, hogy van-e bennünk hősieb bátorság és gyermeki bizodalom egész életünket rátenni a *hit* kockájára?

Minden azon fordul meg, hogy hiszel-e abban és annak, aki *előtled* és *éretted* önkénynt ment oda, hogy helyet készítsen neked?

Hiszel-e annak, aki mondhatatlan kínokat szenvedett el azért, hogy higyj benne és élj?

Hiszel-e annak, aki sohasem hazudott és ha másképen volna, azt is megmondotta volna? Annak, aki nem

egyébért jött erre a világra, hanem hogy bizonyosságot tegyen az igazságról?

Ha igen, a te órádban nem leszel egyedül.

Atyád ölébe hajtod le a fejedet és vajjon lehet-e azt mondani arról, hogy halott, aki az Élet ölében pihen?

Ezekről azt mondja a Szentlélek: „*Boldogok* a halottak, akik az *Urban* halnak meg, bizony, mert megnyugosznak az ő fáradságuktól.“ (Jel. 14, 13. v.) Az *Urban* halni meg! Bizonyára ez a titka a boldog halálnak. Aki érzi azt, hogy nem *kivülről* van az Urnak, hanem mindenestől *benne* van az Ő atyai szívében, Istenben él, lélekezik, mozog és van, Isten élete köröskörül veszi, mint az éltető levegőtenger a földet, aki nem hiába kiált a halál órájában így:

„Ti angyalok, mennyei seregek,
Vegyetek körbe, védjétek“,

mert Isten Lelke betakarja őt, mint a páncél és ráborul a kegyelem, mint a sátor: az az Urban hal meg, az magába az örökkön-örökké Élőbe olvad bele, annak, egyedül annak *megnyugvás* a halál, mert az igazi nyugalom az élet teljességének boldogító tapasztalásában áll. Az ilyen halál *beteljesülés*, vége minden „fáradságnak“, törekvésnek, kísérletnek, kudarcnak, szárnytörésnek, bukásnak. Az ilyen halált „a cselekedetek jutalma“ követi (u. o.), az egyetlen siker: a megvalósulás hiánytalan öröme. Ez az „áldott pihenés“: mert ez maga az új élet, az örökkévaló megújulás mérhetetlen gazdagságu kincstára. Ezt az Urban való áldott halált azoknak igéri a Szentlélek, akik az Urban *éltek*, kik a hit által Ő-vele e földön egyesültek, belekapcsolták életüket, egyéni sorsukat az Örökkévaló életébe, egyszóval azoknak, akiknek *sorsává* lett *az Isten*. „Ezek azok, akik jöttek a nagy nyomorusból és megmosták az ő ruháikat és megfehéritették ruháikat a Bárány vérében“, vagyis akik megmerítették egész valójukat a Krisztus halálában, megtértek és újjászülettek, meghaltak a bűnnek, hogy éljenek Istennek. „Ezért vannak az Isten királyi sátra előtt; és szolgálnak néki éjjel és nappal az ő templomában; és aki a királyi széken ül, kiterjeszti sátorát felettük. Nem éheznek

többé, sem nem szomjuhoznak többé; sem nap nem tűz reájuk, sem semmi hőség: mert a Bárány, aki a királyi székek közepette van, legelteti őket és a vizeknek élő forrásaira viszi őket; és eltöröl Isten az ő szemeikről minden könnyet.“ (Jel. 7, 14—17. v.) És mégis úgy érezzük, hogy ez az „áldott halál“, a megnyugvás és pihenés e békessége — nem elégíti ki az emberi lélek igényeit. Az emberi élet lényege a tevékenység. A tétlenség ellenkezik a természetével. A hiánytalan, boldog állapot élvezése a siron túl, olyan ideál, amely mindaddig vonzó és kecsegtető a küzködő, harcoló emberre nézve, amíg eléri. De ha elérné, lehetetlen volna benne megnyugodnia. Legyen az a pihenés álomtalan alvás, vagy a legszebb álom: utána jönie kell az ébredésnek, a pihenés után az új munkának.

Teljesen érthetetlen, sőt egyenesen kegyetlen volna ez a lét, ha Isten ígéje a hűséges szolgának csak ezen a világon szólana: *„Jól vagyon . . kevesen voltál hű, sokra bizlak ezután.“* (Máté 25, 21. v.) Minden elvégzett feladatra kell jönie egy „ezután“-nak az Isten világában. A halál nemcsak megpihenés, a halál *új megbízatás* kezdete is.

Ha csak ezen a világon folya az Isten munkája, megfejthetetlen, szomorú ellenmondások seregébe ütköz-nénk. Látva az embert, a maga egész életének megszámlálhatatlan és kielégítetlen szükségletével, bajával, fájdalomával, felelet nélkül maradó örökös kérdéseivel, igazságtalanságaival, szerencsétlenségeivel, — azután látva azt a sok salakot, szennyet, rutságot, amely az élet jobb részét elborítja és körülveszi, igazán nem tudnók megérteni, hogy Krisztus Urunk miért „szánakozott e sokaságon“ annyira, hogy érdemesnek tartotta ezért a földi emberiségért meghalni?

Kant Imanuel abban látta a halál utáni élet bizonyítékát, hogy az erény és boldogság között ezen a földön nincs arány; egyik a másikat nem csak hogy nem hozza magával, de sokszor egyenesen kizárja. Ezért kell lennie a halálon túl időnek és helynek arra, hogy a földi lét ezen „igazságtalansága“ megkorrigáltassék, s az erény elnyerje jutalmát, a boldogságot.

Ebben az okoskodásban a *nagyobbik* indok nincs kiemelve hangsúlyozva. Nem az a baj, hogy ezen a földön az erény szenved, a jó elbukik, a becsület, az igazság, a szépség, a tisztaság jutalom nélkül marad s a gonosz dúslakodik, hanem az a nagyobbik baj és a világrendnek ellenmondó tény, hogy ezen a földön *nincs* ilyen tiszta erény, hogy a legjobb se jó s a legtisztább se tiszta. Itt minden szépségben torz vonások éktelenkednek s minden igazság tele van hazugsággal. Itt csak *küzködő* jóság, igazság és szépség létezik, mind valamennyi elborítva még a gonoszság, a hazugság és a rutság salakjával; ez a világ még *bontakozó* világ, nincs készen, nincs megérve sem a halálra, sem az életre.

Nem úgy áll tehát a dolog, hogy itt a földön vannak teljesen megromlott lelkek és teljesen tiszta lelkek s az utóbbiak nem kapják meg méltán követelt boldogságuk bérét e földön. Az igazság az, hogy ha csak annyira lehetne tökéletesednünk az örök javakban, amennyire közzülünk a *legjobb* is képes földi életében, akkor a teremtést céltalan komédiának, Isten munkáját oknélküli, gyarló kísérletezésnek s az egész életet nevetséges ostobaságnak kellene tartanunk. De egyelőre ne is beszéljünk a legjobbakról. Hiszen Krisztus Urunk nem is értük jött elsősorban e világra, hanem a „betegekért“, a tudatlan, eldurvult, bűnös lelkekért, a „népért“. Ő a „sokaságon“, az *átlag-emberen* indult szánalomra és könyörületre. És végtére Krisztus nem azt hirdette, hogy a tudományban, az ekölcsi jóban, vagy az esztétikai világ-szemléletben, vagy a kulturában *előljárók* nyerik el az örökéletet a többiek elől, hanem akik „hisznek“ Őbenne. „Aki hisz énbenem, ha meghal is, él az,“ (Ján. 11., 25. v.) Tehát a földi életben való fejlettségünk foka, a mi szemünkkel nézve bármilyen óriási távolságokat mutat is fel ember és ember között, Isten szemével nézve csak egy *végtelen* pálya *elenyésző* egy-két lépésnyi különbsége az. Figyeljük jól meg ezt a dolgot. Az evangelium sehol sem mondja azt, hogy a tudományban való előhaladás, az ész fejlettsége, a jellem kialakulásában való felsőbbség, a művészi élet látóerejének s alkotóképességének különbözése, a kultúrélet vívmányaiban megnyi-

latkozó szellemi erő jelentéktelen és értéktelen lenne; ez nem következik az evangélium szelleméből; de az evangélium minden nyilatkozatából következik az, hogy ezek mind elenyésző csekélységek lélek és lélek között akkor, amikor az örökkévalóságról van szó. Az egész földi élet végtelenül kicsiny az örökkévalóságban s így óriásinak tetsző differenciái nem adnak alapot arra, hogy őket az örökkévalóság mértékéül állítsuk fel. Ezt az igazságot szemlélteti az evangéliumban a talentumok és a szőlőművesek példázata. (Máté 25, 14—30 v., Máté 20, 1—16. v.)

Sem a legfejlettebb, sem a legfejletlenebb lélek, földi értelemben, nem ad jogot nekünk arra, hogy egyfelől az életet ezen a földön késznek, befejezettnek, tökéletesnek tarthassuk, másfelől reménytelenül elveszettnek tekinthessük. Ha látok egy tudóst, egy művészt, egy költőt, egy nagy jellemet, egy nagy hatalmu, gazdag, boldog, dicsőséges uralkodót, nem szólhatok így: ime egy kész egy teljes élet, egy hiánytalan tökéletesség!

Ha látok viszont igazat, jót, szépet, nagyot, tisztát szenvedni e földön, nem kiálthatok fel így: ime az élet hiábavalósága!

Ha látok tehetséget a porban, paraszt-koponyát, mely intelligenciától sugárzik, de csak önző furfangokig emelkedhetett; parasztszívet, mely a jóságtól fényes, de nyilatkozásaiban durva; parasztszemet, mely művészi látásra termett, de ügyetlen kézzel párosult és fátyollal van borítva, a műveletlen izlés fátyolával: nincs semmi jogom és okom arra, hogy feljajduljak: ime egy elveszett élet!

A földi nagyság igen csekély és a földi törpeség igen nagy ahhoz, hogy itt véglegességről, befejezettségről, döntésről szó lehetne.

Hát még, hogyha azt látom, hogy az emberi lélek képességei közt ugyanazon egyéniségen belül micsoda ellenmondások létezhetnek!

Van e földön ész, amely élesebben lát, mint egész kora, amelyben él. Az értelem csodálatos ereje korszakokra döntő felfedezéseket tesz általa. S ugyanez a lé-

lek, ha nemességét, jóságát, tisztaságát nézzük: megdöbbenhet fejletlenségével, sőt aljasságával.

Van lélek, amely csodálatos erővel teremt kőből, fából, színekből, hangokból, szavakból örökéletűeknek magasztalt műalkotásokat. S ugyanez a lélek lehet a tudományban tökéletlen, sőt analfabéta, az erkölcsi jellem mivoltában fogyatékos, sőt értéktelen.

Nagy jóindulat, szivjóság, önzetlenség, becsületesség, hűség, igazságosság, tisztalelkűség nárosulhat ugyanabban az emberben a cselekvésre való készség hiányával, az akaraterő gyöngeségével, vagy az értelem, vagy a művészi képesség vagy egyéb erő fejletlenségével.

Csak néhány felületesen említett vonás ez. Végnélkül lehetne szaporítanunk azokat a félszeg kombinációkat, amelyek ezt a mi emberi életünket kibékíthetetlen, megérthetetlen, fájdalmas, de egyszersmint reményteljes szövedékévé teszik a megoldásra váró ellenmondásoknak. Pál apostol ezt a földi életet *gyermekkornak* tekinti az élet örök fejlődésében, amely után el fog jöni a *férfiuvá-létel*, amikor „elhagyjuk a gyermekhez illő dolgokat.” (I. Kor. 13, 11. v.) Itt a földön tehát még a legjobb, a legnemesebb munka is kezdetleges, tökéletlen, felemás, csonka. Nincs igazi alkotó, aki a maga munkáját késznek és tökéletesnek találná. A legtisztább emberi sziv, a legvilágosabb emberi ész, a leghősiesebb emberi akarat is csak készülő, befejezetlen teremtmény az Istennek és a halál minden, de minden emberi életet ilyen csonkának talál. E földön nincs befejeződés, kész munka, teljesség semmiben, sehol. Elégedetlenül fordulunk el munkáink legjavától s érezzük, hogy egy csomó kísérlet és töredék az, ami utánunk, belőlünk itt marad.

Itt a legmagasabb látás is csak „tükör által, homályosan való”; a legtöbb, amit közülünk a legnagyobb elér, az, hogy a „kevésen”, a „részszerintvalón” hűnek talál-tatik.

Az élet oszlópa tulemelkedik ezen a földön; csonkának mondják, pedig csak befejezetlen.

Magasabb élet, új mezők azok, ahol tovább nő, a végtelenbe. *Örök élet!* ... Mi ez az örök élet?

Az evangélium így felel: „Az az örök élet, hogy

megismerjenek téged, az egyedül igaz Istent, és akit elküldtél, a Jézus Krisztust.“ (Ján. 17, 3. v.)

Az örök élet: Isten megismerése a Jézus Krisztus által.

De ez a megismerés nem valami értelmi művelet, nem tudomásulvétel, nem hitvallás, nem dogma-darálás, nem tanok elhívése és ismétlése. Ez az ismerés: élet, átélés, egyesülés, eggyélétel, belső, egyedül igaz tapasztalás, élmény.

Megkezdődik ezen a földön, ebben a testben, a hit által. Belenövés, belégyökerezés az Isten életébe, naponként, egyre teljesebben, a Jézus Krisztus által, akiben Isten „világossággá” lett és nincsen ő benne semmi sötétség.“ (I. Ján. 1, 5. v.) A krisztusi élet már ezen a földön örökélet, az Örökkévalóban való élet. De ezen a földön megvalósíthatatlanul ideál marad. Isten megismerése, azaz teljes birása önmagunkban azt jelenti, hogy „hasonlókká leszünk őhozzá, mert meg fogjuk látni őt, amint van.“ (I. Ján. 3, 2. v.) Isten megismerése egyenlő a hozzá való hasonlósággal, az átalakulással a Krisztus dicsőséges arculatára. Ez pedig az ember örök rendeltetése a Szentírás szerint, mert „alkotó Isten az embert az ő képére, Isten képére teremté őt.“ (I. Móz. 1, 27. v.) Ez az örök rendeltetés feltételezi, megköveteli az örökéletet, mert végtelen, e földi léten túlemelkedő, itt meg nem valósítható feladatot jelent az emberre nézve. Istent megismerni Krisztus által, ez tehát csakugyan örök feladatot és örökkévaló életet jelent, melyet a halál el nem vághat. A földi élet már kezdete, egyik részlete az örök életnek, a halál csak átmenet egy új részletbe, a megismerés egy magasabb fokába, mindaddig, amíg „ugyismerek majd, amint én is ismertetem“ Isten által. (I. Kor. 13, 12. v.) Ennek az életnek előttünk csak ez a földi részlete ismeretes, sőt abból is csak az, ami már elmúlt és most folyik le; de mindez ellenállhatatlanul utal arra a *halálon túli*, dicsőségesebb részre, amelyben mindaz teljességre jut, ami itt csonkának, befejezetlennek, értelmetlennek és fájdalmasnak látszik.

Milyen lesz az a „*halálon túli*” rész? Erről emberi tudás nincs, csak képzelet és sejtelem létezik. Ez az

emberi szívek legegységibb, mindig más és más álma, látomása, korok és emberek szerint. Bizonyos, hogy ezek a tulvilágról, örökéletről szőtt álmok sohasem a halálontuli életre, hanem alkotójukra nézve jellemzők, mert élénken és hiven tükrözik a léleknek azt a tömörségi, értékességi fokát, amelyről sarjadtak. A „tulvilág“ foglalatja azoknak a javaknak, még pedig a teljesség fokán, amelyek a lélek előtt a legdrágábbak és legkívánatosabbak, de e földön egészen el nem érhetők. A mohamedán Paradicsom, érzéki gyönyörűségeinek teljességével, a középkori keresztyénség Mennysországa, földöntuli boldogságával, vagy ezeknek ellentétei: az Alsirath és a Pokol, érzéki gyötrelmeivel és örök kínyaival, hűségesen feltárják előttünk mindazt, amit e korok és népek óhajtván óhajtoztak és borzadva rettegtek. Legtisztább tükreik e földi életről szőtt álmainknak, a tulvilágba vetítve. De magában a „tulvilág“ gondolatában van valami mosolyrakészítő ellenmondás, az Örökélet szempontjából. Ez a felfogás, bármely formájában mintegy két részre osztja az örökkévalóságot, mint egy almát: rothadt fele, édes fele. Itt a földön csupa rossz, csupa szenvedés, bűn, átok: ott túl csupa napfény, örvendezés, örök boldogság. Odaát, festett mennyországba hordja össze minden kincseit s e földet megveti és utálattal fordul el tőle. Önkénytelenül is kihívja maga ellen a kérdést, hogy lehet-e örök az élet, amely e földön *kezdődött* s egy más világban *befejeződik*?

Mély gondolkozók, mint Platon, beszélnek „az ideák honáról“, ahol a lelkek e földi életet megelőzőleg már éltek, tiszta, tökéletes életet s ahonnan belekeveredtek e földi zürzavarba, de újra visszasóvárognak, törekszenek tökéletességük honába. Messze keleten pedig, a nagy gondolatok ősi bölcsőjében álmodozó lelkek, elmerülve a lét mysteriumába, csodálatos sejtelmekben beszélnek „az örök körforgásról“, „a lélek vándorlásáról“ és ebben megtisztulásáról, s hirdetik, hogy ami örök, az nem is kezdődhetett mostani formájában, hogy a létnek jelenlegi alakja csak mozzanata, egyik, s nem első és nem utolsó lépése annak a végtelen folyamatnak, amelyen az élet új és új halálokon át feldereengve áthalad.

Az életformák végtelen sora s nem két élet az, ami reánk nézve létezik. Ez ősi tanok divatos visszhangja csendül fel modern lélekvándorlási, theozófikus és egyéb elméletek tanításaiban manapság is.

Mindezekben van valami, van egy gondolat, amely megszívlelésre méltó, s ez az, hogy ezt a földi életet belekapcsolják, akár mint annak egyétlen, akár mint egyik szinterét, az örök életbe, s azt az örökkévalóság alkatrészének fogják fel. Bármilyen eltérő s különböző értékű nézetekben nyilvánul is ez meg különféle teóriákban és vallásokban, magában hordja az igazságnak azt a csiráját, mely a tiszta evangéliumi felfogásban dusan és hatalmasan virágzik ki, hogy t. i. ez a földi élet nem kívül áll az örökéletnek, hanem része annak, hogy már e földön belegyökerezhetünk s bele kell gyökereznünk az örökkévalóságba, hogy van „örökkévalóság a térben és időben.“

Másrészt, ami e felfogásokban az emberi, egyéni élet örök rendeltetése mellett annak *örökkévaló eredetéről* szól, mindvalamennyi az értelmet meghaladó, egyéni és önkényes felvétel, amennyiben a földi életet megelőző létformák mikéntjéről tanít. De viszont ebben is van egy csirája annak az evangéliumi igazságnak, hogy az ember *nem ennek a földnek szülötte, hanem lelkében isteni származása*, tehát az Örökkévalóság nemcsak célja, hanem eredete is.

Maga a Szentírás tanítja azt, hogy a lélek Istenből való, s maga a Szentírás beszél az „eredeti ártatlan és tökéletes állapotról“, az Édenkertben, amely megelőzte a bűnt. Tehát, maga a Szentírás állítja szembe az ember örök *rendeltetésével* az ember örök *méltóságát*, hogy eredeténél fogva Isten képét hordozza, isteni élet részese.

Maga az Ur Jézus Krisztus ezt a kijelentést tette magáról: „Tudom, *honnét* jöttem és *hová* megyek.“ (Ján. 8, 14. v.) és ebben a hit örök, igazi lényegét is kifejezte az örökélet felől. Mert ez az a bizonyosság, amely meggyőzi e világot.

Mi a világ a hit szemében? Örökkévalóság — az időben; végtelenség — a térben; tökéletesség — a tökéletlenben; teljesség — a töredékességben. És mi az élet

iránya a hit előtt? Istenből — a világon át — Istenbe. Mert az ember a hit által Istenben egyszerre ragadja meg eredetének és céljának örök bizonyosságát. Ha Istennel összekapcsolódtam, tudom, honnét jöttem és hová megyek. A hitben ősi, soha el nem nyomható, minden értelmet megelőző és felül is muló öntudat tör fel a lélek mélyéről és ez a földi lét ellenmondásai közt vergődő ember öntudata, talán csak homályos sejtelen, látomászerű gondolat vagy föl-fölvillanó bizonyosság képében valami ősi tökéletes állapot felől, amelyből jöttünk és egy elérendő tökéletesség felől, amely felé megyünk.

Az aranykorszak, a paradicsomkert, a platonai „viszsaemlékezés az ideák honára“ s a hasonló mélyértelmű gondolatok is mind azt akarják kifejezni, hogy „a látható a láthatatlanból állott elő“, (Zsid. 11. r. 2. v.) a véges a végtelenből, a tökéletlen a tökéletesből. És az emberi reménykedés ezer és ezer nyilatkozata akarja kifejezni azt, hogy ez a „megromlott“, „eredendő“ tökéletlenség újra vissza fog térni és eggyé lesz a tökéletes-sel. A hitben ez a kettős öntudat, visszaemlékezés és reménység, eredet és cél, múlt és jövő, ha csak a sejtelen formájában is, ha elűtő s gyakran rikitó képzeleti köntösben is, de elemi erővel nyilatkozik meg. Természetes, hogy a szabadjára eresztett fantázia nagy veszedelmeket rejthet magában a lélekre nézve. Ha az egyéni szellem isteni eredetének, lényegének és rendeltetésének ezt a közvetlen hitbeli bizonyosságát a képzelet érzéki képek sorozatában akarja kifejezni, kisarjadhatnak belőle a lelkek praeexistenciájának, vándorlásának, tulvilági sorsának tarka és nagyon különböző értékű leírásai, tanai és hitvallásai. A Szentírás mindezekről semmit sem tanít. A Szentírás csak a lélek örökkévalóságát Istenben, hirdeti. Lehetnek, s ugyan kinek ne volnának, egyéni sejtelmeink, gondolataink, kedves és szívünkhöz nőtt képeink az örök életről, az „örökkévalóságot“ megpróbálhatjuk elképzelni úgy, ahogy tudjuk, de ez csak a mi egyéni kincsünk marad. Mihelyt másokkal közöljük, elvesztik színüket és eleven erejüket. Általános, minden nívőre érvényes és fölfogható csak az, amit a Szentírás-

ban kijelentett Isten, minden hívőnek üdvösségére. Ez pedig az a boldogító, drága bizonyosság, hogy *„aki csak él és hisz én bennem, soha meg nem hal.”* (Ján. 11, 26. v.) A „hogyan” kérdését Isten elrejtette előlünk, az ő bölcs akaratából, amellyel a halált titokzatos életformáló erővé óhajtotta tenni számunkra.

Egyet azonban sohasem szabad elfelejtenünk, ha az örökélet felől elmélkedünk. Vigyázzunk, hogy el ne ámit-suk magunkat és ki ne játszodjuk *földi életünk komoly erkölcsi alapját és jelentőségét magunk alul.*

Mi volt születésünk előtt és mi lesz halálunk után? ez örök kérdés, amelyről a Szentírás részletes leírásokat nem ad, nem *akar* adni. Isten az ő kijelentése által teljes figyelmünket és minden erőnket *erre a földi életre* akarja irányítani, de úgy, mint az *örökkévalóság alapjára*, mint arra a számunkra *egyedüli* harc — és munkamezőre, amelyen *örök sorsunk* eldől. Nem szabad tehát komoly keresztyén embernek, még élete nagy ellenmondásai, az emberi élet tökéletlenségének minden utalásai dacára sem, elfeledkeznie arról, hogy ő *erkölcsi* egyéniség és Isten örök törvényei nem kényszerűen mennek végbe *rajta*, hanem az ő szabad, öntudatos akaratával érvényesülnek *benne*. Az ő „tisztulása”, „fejlődése”, „tökéletesedése”, „örökkévalósága” nem tőle független, misztikus erők munkája, melyek őt egyszerű bábbá teszik, s új és új létformába kergetik, hanem olyan erkölcsi törvények eredménye, melyeket az emberi lélek fölfoghat, elfogadhat, boldogan és diadalmasan megvalósíthat önmaga nemesség elhatározásából. Viszont épen ezért, mert mégis örök törvények, megtorlatlanul vissza nem utasíthatók és ki nem játszhatók. Az örökélet törvényei azokra nézve, akikben hívő, alázatos, hálás öntudattal érvényesülnek, de az örök halál és pusztulás törvényei azokra nézve, akiken kényszerrel, akaratuk ellenére mennek végbe.

Ime itt állunk megint az *egyéniesség* nagy problémája előtt. Az egyéniesség csodálatos, szinte félelmes hatalom e világban. Visszapattan róla az értelem minden fegyvere, mely titkait ostromolja, erőtellenül lehull róla a világ, a külső viszonyok minden támadó nyila, mely megváltoztatni, elpusztítani akarja, megsemmisül előtte

még a Halál is, mert az egyéniség képes a halállal szemben is törhetetlenül hű maradni önmagához. Lerombolhatatlan szentély, bevehetetlen vár, „végtelen erős önkörében.”

És mindebből mégsem következik az, hogy az egyéniség minden további nélkül, eredeténél fogva, föltétlenül dacolni tudjon a pusztulással. *Nem minden egyéniség örökéletű. Az egyéniség is elpusztulhat a halálban.* Igaz, hogy csak egyetlenegy módon. De azon az egy módon még akkor is, ha százezer létformán keresztül jutott volna is, ha öröktől fogva élt volna is jelen életének sorsdöntő idejéig.

Elpusztulhat akkor, ha *önmaga úgy akarja*, vagyis ha *önmaga nem akarja betölteni az élet törvényét.* Az egyéniség ezt a félelmes hatalmat nyerte Istentől. Azt, hogy *erkölcsi lény* lévén, választhat a jó és rossz között; *elhatározhatja* magát az örök életre és odadobhatja magát a kárhozatba. Élet és halál ura *önmaga felett.* Igen, az élet, a körülmények kényszerithetik az embert arra, hogy oda álljon a nélkülözések, a veszedelmek, a nyomor, a szenvedés, a földi halál szakadékaiba, de nem kényszerithetik arra, hogy megtagadja a jót, lemondjon az igazságról, átgázoljon a kötelességen, beszennyezze a lelke tisztaságát, kitépje szívéből a szeretetet. Ilyen hatalma nincs a földön felette senkinek, csak *önmagának.* Épen ebben áll az egyéniség rendkívülisége, hogy egyedül önmaga az, *aki elpusztíthatja magát.* A Halál, az ősi ellenség ereje megtörik ennek az ércvárnak kapuja előtt, mindaddig, amig *bent* a várban nincs *áruló*, aki a kaput kinyissa előtte. *Az egyéniségnek tehát az a komoly, félelmes hivatása ez a földi élet, hogy benne döntsön örök sorsa felől, hogy ezen a földön álljon saját akaratából az élet, vagy a halál oldalára.*

Ezt nem szabad soha feladnunk, semmiféle teória kedvéért, amely a felelősség alól mentesíteni akarna és sorsunk terhét Istenre, vagy a végzetre, vagy a természetre, a környezetre, vagy másokra óhajtaná háritani.

Ha megmaradunk emellett a komoly bizonyosság mellett, akkor, de csakis akkor a földi élet ellenmondásai, befejezetlen csonkasága, hiányossága, szenvedéses volta

a leghatározottabb bizonyosságai lesznek reánkénézve az örökéletnek, a halálon tuli tökéletesedésnek és az Istenben való végső diadalnak. Ellenkező esetben kétségtelen bizonyítékai a halálnak és az élet reménytelenségének.

. . Hiszem az Örökéletet! Hogy *hiszem*, ez az ő igazi, oly közvetlen és életteljes bizonyítéka, mely semmi értelemmel felül nem haladható és meg sem közelíthető. De mert *van* örökélet, *hinnem* is kell benne, mert ez az örökélet *hat* rám, ha én akarom és szívembe fogadom föl-emelő hatásait. Az Örökélet, az Élet megjelent „testben.“ A Krisztus az. Nem ismeretlen többé azok előtt, akik meg akarják őt ismerni teljes odaadással és hűséges engedel-mességgel. Mert „az az örökélet, hogy megismerjenek téged, az egyedül igaz Istent és akit elküldtél, a Jézus Krisztust.“ Ez az egyedül igaz Isten, az egyedül igaz élet, az örökélet, akinek a képe a Krisztus ezen a földön. Ez az élet értem jött erre a földre, engem hív és engem emel magához a halál birodalmából. Itt a földön csak egy-két vonást bírok az én életem árán és által magamévá tenni belőle, de már ebből is tudom, hogy „megragadott engemet“, hogy megkezdte felséges munkáját bennem s e kezdetnek nem lesz vége a halállal, átnyulik ismeretlen új világ, új élet birodalmába. Tudom, hogy mindazok, akik Őhöz kapcsolódtak, előttem, velem együtt és utánam mind általfejlődnek a halálon abba a dicsőséges valóságba, az Ő életébe, tudom, hogy földi szemeknek fel nem fogható látással minden szeretteimet meg fogom találni Őbenne, s aminek ezen a földön csak ígéretei voltak ők, ott, Isten szívében teljesek lesznek a szeretetben velem együtt és mind egyek leszünk az Atyában örökké. ,

Minden emberi szív ősi dobbanása, alaphangja ez: „Hiszem az Örökéletet!“

A H A L Á L R E Á L I T Á S A

Most már talán megkísérthetjük bepillantani a halál mysteriumának legmélyébe, ahol *realitásának* s ezzel *rendeltetésének* titka lappang.

Eddig csak negatív valóságát szemléltük. Láttuk a természet és az egyén életében és mindakettőben úgy lépett elénk, mint az élet szolgája, az új, gazdagabb élet feltétele, az az ismeretlen és titokzatos átmenet, csomópont, amelyben az összeszűkülő élet, amikor eltűnni látszik, valójában megduzzad, kibontakozik, megújul és meggyarapodva szerteszágárzik.

Azonban mindez, ha jól meggondoljuk, nem egyéb, mint a halál realitásának tagadása. Mindez százféle módon is csak egyet jelent, azt t. i., hogy a halál *látszólagos*, nem létező valami, mert az, ami akár a természet, akár az egyén életében, akár fizikai, akár lelki szempontból pusztulásnak látszik, az csak új formája, átalakulása az életnek. Mindez azt hirdeti, hogy valóság csak az élet; a halál csak látszat, csalódás, csak annyi valósága van, mint az árnyéknak a test mellett, vagy mögött.

Megnyugtató és felemelő igazság, de nem a *teljes* igazság. Semmiképen nem tételezhetjük fel azt, hogy ha a halálban semmi realitás nem volna, az emberi lélek olyan ösztönös ősi félelemmel borzongana előtte. Nem tételezhetjük fel azt, hogy az ember egyszerűen csak a saját árnyékától ijedne meg a halálfélelem óráiban és pillanataiban. Nem gondolható az, hogy ha a halál csak az, és épen az volna, aminek eddig láttuk, Isten legalább egy boldogító sejtelem alakjában ne ültette volna el szívünkben a halál kívánásának vágyát. Ez pedig igen ritka eset a földön, annyira, hogy ha nem keresünk megnyugtató magyarázatot, semmiképen nem érthetnők meg a Gecsemáné olajfái alatt vért verejtékező Embert.

Az a tény, hogy a halál, a földtől való elszakadás fájdalmas, szenvedéssel járó dolog, az a tény, hogy a halál mindenekfelett félelmes valóság, tény marad minden felemelő bizonyosság mellett is.

Figyelembe kell vennünk azt a reflexiónélküli, általános és eredeti emberi meggyőződést, amely a halálban alapjáibanvéve mégis az *élet gátját és ellenségét* látja. Bizonyára, ha ebben semmi igazság nem volna, ennek az emberi vélekedésnek régen meg kellett volna szünnie.

Ugy érezzük, hogy a halál minden neve között mégis a legtalálóbba az, hogy ő a *Félelmek Királya*.

Félelmes számunkra mindig az, ami *fájdalmas*. Fájdalmas pedig mindaz, ami gátolja, akadályozza életünk szabad fejlődését és érvényesülését. Már pedig a halál földi értelemben és szemmel láthatólag az élet legnagyobb gátja és akadályja, amely az összes funkciók munkáját véglegesen elvágja. Azért a Félelmek Királya hát a halál, mert a *Fájdalmak Királya* az összes fájó hiányérzetek teljessége, betetőződése, maga a Fájdalom.

Lépünk közelebb életünkhöz és látni fogjuk, hogy a halál a *fájdalmak képében* át- meg átszövi egész életünket. Azt mondhatjuk, hogy minden fájdalom az életben *részleges halál*, az élet épen ezért a részleges halálok egész sorozata. Igen, mert önmagunkat igényelni annyi, mint az élet végtelenségét és teljességét igényelni. Mi öntudatlanul is az akadálytalan, végtelen fejlődés lehetőségét akarjuk. Épen ezért minden hiányérzet, minden fájdalom, amely életünk akadálytalan folyását megakasztja, legyen az bármely korlátolt természetű, részleges jellegű hiány, legyen az akár éhség, szomjúság, betegség, akár szellemi, erkölcsi hiányérzet, lényegében, még ha öntudatlanul is, mindenik a *végtelenség és tökéletesség hiányérzete*, mert a legkorlátozottabb részlet-hiány is minden kíváncsiságával idézi elénk az élet teljességének ígérő képét, mintahogy az elszálló harmat-ecöppben az *egész*, felséges nap arculata felragyog. Leibniz a maga sajátos filozófiai nyelvén azt mondja, hogy a fájdalom a mindenséget tükrözi. És e mondás épen abban igaz, hogy a fájdalom, és pedig minden fájdalom többé-kevésbé a tökéletes, a teljes élet vágyát és képét

ébreszti fel a lélekben. Minden fájdalomnak van egy mélyebbre szuró fullánkja, mintsem gondolhatnók. Látszólag csak egy funkciót támad meg, valójában mindig az egészét, mert benne, ha öntudatlanul is, életünk végső céljának, teljességének akadályát érezzük meg; az élet a maga „koronáját” félti bennünk minden támadásnál s ezért nyugodtan mondhatjuk, hogy minden fájdalom, mindig a Halál hideg ujjának félelmes érintése: *Memento mori!*

Azok a testi és lelki hiányok, melyek a fájdalmak egész légiójának képében jelentkeznek az ember életében, a *halál hadserege*. Folytonos támadásaik közt érzi meg az ember életének kínos csonkasága és ősi igényének mérhetetlen nagysága között a megrendítő különbséget és távolságot.

Minden fájdalomban a Halál áll elénk tükör gyanánt, vagyis minden fájdalom a Halál arcának tükre elé állít, hogy meglásd: mi *vagy* és mivé *kell* lenned.

Am hogya a halál, ez az örökös gát és tiltakozás nem állana minden pillanatban elénk s nem szőné át-meg át az életet, folytonosan figyelmeztetvén jelenlétére, akkor az élet megállana és megszűnne.

Mert az élet lényege, amint láttuk is, küzdelem a halállal: birkózás a megvalósulásért a hiányok és akadályok légióival és épen ez a birkózás fejleszti ki, valósítja meg az életet magát, mert kényszeríti azt kibontakozni a világban.

Az evangélium most már azt az új igazságot hozza be ebbe a küzdelembe, hogy a halállal való e viaskodásban *több, nagyobb* jelentőség rejlik, mint pusztán az *egyén* sorsának kérdése. Az evangélium szerint az *egyén* a maga harcával *résztesz*, beletagolódik egy multat, jelent, jövőt átölelő, *egyetemes* viaskodásba, melyet *Isten folytat a maga dicsőséges uralmáért a világban*. Ebben a nagy küzdelemben nem egymástól elszakított egyéni parányok állanak szemben a halállal, hanem maga az Örökkévaló Élet az egyéneken áll szemben a végességgel, a halállal. Isten küzd, Isten tusakodik a végességgel, ő vivja a harcot a halál hatalmával és ebben a harcban a halál megsemmisül, hogy Isten élete mindeneket betöltsön akadálytalan, teljes,

végtelen, szuverén áradatával. Pál apostol ezt az eget-földet betöltő világdrámát írja le (I. Kor. 15, 25—28. v.), amikor elmondja, hogy Isten emberré lett a Krisztusban, hogy lába alá tiporja az emberi élet minden ellenségeit. Mint utolsó ellenség, töröltetik el a halál. Ekkor Isten élete önmaga marad és Ő lesz minden, mindenekben.

Azért és addig *kell* tehát halálnak lennie, míg Isten lesz minden, mindenekben. Amíg az ő szentséges élete áthat mindent, amit alkotott s mint az ellenállhatatlan napsugár áttöri és elnyeli a mélységek ködeit és sötét-ségét, kipusztít minden bűnt, nyomoruságot, fájdalmat, rothadást, hogy csak Ő maga legyen egyedül: a fény, az Élet; s a mindenség és benne a múlt, jelen és jövő minden élete foltnélküli tisztaságban tükrözze az Ő arcát és dicsőségét.

Isten meg akar dicsőülni ebben a világban és amit mi részleteiben: *fájdalomnak*, egészében: *halálnak* nevezünk, az kibontakozása az ő arculata örökkévaló vonásainak a lelkek világegyetemének tükörlapján.

Hogy halál *van*, az épen azt jelenti, hogy a küzdelem még folyik, a kibontakozás még nincs befejezve, a világ, az élet célja még nincs elérve.

Valóban nincs. Ebben a háboruzó, gyilkos, véres világban alig van egy-egy téveteg sugár az Ő lelkéből. És a te szivedben is mennyi még a sötétség? A halál jön és vajjon csupa fényt és életet talál-e benned? Mikor fogja a mindenség Isten arcát tükrözni? Bizony a halál csak kezdete lehet a végtelenség e munkájának.

De azért ez a munka már ezen a földön megkezdette diadalmas megvalósulását az egyéneken. Megkezdette, épen azáltal, ami legnagyobb ellensége gyanánt mutatkozik: a fájdalom és halál által. Az evangélium szerint ez a testi, földi élet csak *cserépedénye*, romlandó foglalatja a mennyei kincsnek, az isteni életnek. (II. Kor. 4, 7. v.) Istennek különös, csodálatos törvénye az, hogy minden olyan egyéniségre nézve, akiben van ilyen mennyei kincs, van az isteni életből, a Krisztus lelkéből kialakult „belső” ember, isteni egyéniség, arra nézve a fájdalom és a halál áldott jótétemény, amelyek szétzúzzák a cserépedényt, hogy fölszabaduljon a romolhatatlan.

belső egyéniség, az isteni élet belőle. És pedig minden ütés, amelyet a halál pörölye, a fájdalom mér a földi emberre, visszahatásként egy-egy új erkölcsi, mennyei vonást vált ki a lélek mélyén alakuló istenarcra s az, ami végső csapásnak látszik, a halál, teljes ragyogásában szabadítja fel azt a veszendő cserépedény roncsai közül. „Azért nem csüggedünk; — énekli Isten gyermeke, — sőt ha a mi külső emberünk megromol is, a belső mindazáltal napról-napra újul.“ (II. Kor. 4, 16. v.)

Ebben az értelemben mindaz, amit eddig a halál életformáló, élettámasztó, életszépítő, életgazdagító voltáról mondtunk, igaz.

A halál nem bír realitással arra nézve, ami az emberben isteni; a te „jobb“-embered már felülemelkedett a halálon és többé nem veszhet el, hanem csak egyre nőhet és gyarapodhatik.

A halál nem bír realitással a jóra nézve.

Miben van tehát az ő hatalmas realitása? Mire vonatkozik megdönthetetlen érvényessége? Van-e hát valami, amire nézve létező valóság, félelmes positívum a halál?

Van. Mindaz, ami nem isteni az életben, az a halálé. Pál apostol így fejezi ki ezt: „A *bűn* zsoldja a halál.“ (Róm. 6, 23. v.) A halál tehát csak a rosszra, az isteni élet ellenségére érvényes, de arra aztán kérlelhetetlenül és valóban az. *Csak egy van, ami halálra, örök halálra van ítélve Isten által, és ez: a bűn.* A bűn a lélek foltja, ami miatt az Isten képe nem sugározhatik benne teljesen, tisztán. Az élet tükrének vakfoltja, szennye: ez az, aminek pusztulnia kell. Ami nem bűn, annak a halál nem árthat. Realitásának egész titka abban van, hogy *a halál mindig a bűn halála.* Annyi pusztul el hát belőlünk a halálban, amennyi bűnös, istentelen, életellenes elemmel van megfertőzve az életünk.

Ami az örökkévalóságból való mibennünk, *annak* szól az Ur kijelentése: „Hagyd, hogy a halottak temessék el az ő halottaikat, *te* pedig kövess engem.“ (Máté 8, 22. v.) *Te*, aki örökkévaló vagy az életből, *te*, amennyiben létezel, az emberben. Mert ami bűn, az halott, az eltemettetik a halottak közé, a halottak által. Robert-

son a halál e mély titkára céloz ezekkel a szavakkal: „A bűn eleven élete az ember halála. A mi *igazi* létezésünk teljesen megszűnik a *bűn* pillanatában; *mi* nem vagyunk többé.“ A halál tehát a bűn életével növekedik mi bennünk, de az ilyen élet halálraitélt élet, amely megsemmisül. Viszont tehát valóban lehetséges a halált legyőzni olyan mértékben már e földön, amely mértékben az új, a krisztusi élet elhatalmasodik a lélekben. Valóban van tehát örökkévalóság már a térben és időben is, azaz csakugyan független az örök élet a tér és idő korlátaitól.

A tér és az idő: a végesség, a mulandóság, tehát *a halál kategóriái* és arra vonatkoznak, ami bennünk rothadásra ítéltetett: a bűnre. Már pedig ez meg fog semmisülni, mert „az angyal... megesküvék arra, aki *örökkön-örökké él... hogy idő többé nem lesz...* hanem elvégeztetik az Istennek titka.“ (Jel 10, 5—7. v.) A térben és az időben a bűn tere és ideje semmisül meg a halállal, *ez a titka a halálfélelemnek*. Ez az ősi ellenség, a bűn, *ez remeg és szorong bennünk* a halál félelmes jelenléte előtt, mert érzi, hogy hatalmának vége van. És van is az evangéliumban egy sötét prófécia, ahol szó van egy borzalmas, pokoli rémről, amelynek neve: *Második Halál*. (Jel. 21, 8. v.) *Igazi* halálnak, *a* halálnak lehetne nevezni, mert a halál *reálitását* fejezi ki és szemlélteti.

A földi élet megszűnése magában véve nem halál, vagy nem teljesen az. Csak a bűn testének végét jelenti, de a lélek igazi elemének, a jónak örömtele felszárnyalását és megújódását Istenben.

Hanem jaj annak, akiben a Halál *csak* és csak bűnt talál! Azt egészen és végleg kitörli emlékezetéből az Isten, az kihull az élők sorából örökre. A megsemmisülés borzalma közt omlik össze, mert a jónak egyetlen szikrája sem találtatott benne. Ez a *lélek* halála, az igazi, a reális halál, a *kárhozat*.

És ami a legrettenetesebb, ez a halál megelőzheti a *testi* halált, a földi élet kilobbanását. Elképzelhető Isten világában az a borzalom, hogy egy test jár, beszél, táplálkozik, hizlalja magát, — pedig a *lélek* már halott

benne. A bűn kiölte belőle a jót. „Festett fakoporsó.” És aztán, amikor a test is széthull, nem marad semmi. Ime azok, akik „kétszer halnak meg”. Ime „az elhervadt, gyümölcsstelen, kétszer meghalt és többől kiszaggatott fák”. (Jud. 12. v.) Ez a Második Halál, a kárhozat. Kihullani Isten életéből, kitöröltetni a világ céljából, megsemmisülni az örökkévalóságra nézve: ha ez nem pokol és nem halál, akkor semmi sem az.

A halálnak ez a rettenetes reálitása többé-kevésbbé érvényesül minden életben, mert amennyi gonoszság van az emberben, annyi halál is van benne s annyi megsemmisülést kell átszenvednie. S ha „ő maga megmenekül is, mintegy tüzőn át” (I. Kor. 3, 15. v.), a szenvedések megtisztító tüzén keresztül, látnia kell itt e földön, látnia kell bizonyára az örökkévalóságból is, mindaddig, amíg Isten azt jónak látja, a romlást, amelyet bűnei által felidézett, mert a bűn épen úgy terjeszti önmagát, a halált, mint ahogy a tiszta élet plántálja tovább a tisztaság életét. És ez a tapasztalat, mindenek között a legfájdalmasabb megrendítően bizonyítja a halál reálitását számunkra. De Isten ezt a tapasztalást is áldássá teheti azokon, akik a halálnak ezzel a végzetes hatalmával tudatos elszánással, Isten kegyelmére támaszkodva szembeszállanak. A bűn rettenetes következményei sarkalni fogják ezeket arra, hogy azt szent öngyilkossággal, régi valójuk megöklésével irtsák ki magukból és öltözzék fel az új életet, a Krisztust, hogy mikor a földi élet vége eljön, „éljenek többé ne ők, hanem a Krisztus öbennük”, hogy a halál ne találjon bennük táplálékot a maga számára.

Bizonyos az, hogy büntelen lelket a halál nem fog találni ezen a földön, nincs ember, akiből a halálban megsemmisülő, kihulló részek ki ne válnának. De ha csak egyetlen szikrája él a lélekben az Isten szeretetének: az az egyetlen szikra legalább élet és megmarad. És az az egyetlen szikra is a növekedés végtelen lehetőségeinek boldog hordozója lehet Isten kegyelméből.

Mert Istent szeretni: ez és ennyi az élet mibennünk s csak annyi élet van bennünk, amennyi isteni szeretet. Ezért mondatik az evangéliumban: „Megmarad a hit,

remény, szeretet, e három; *ezek között pedig legnagyobb a szeretet.*" (I. Kor. 13, 13. v.) Megmarad tudni-illik a halálban is, de legnagyobb közöttük a szeretet, mert az *átal is megy* a halálon s megmarad az örökkévalóságban is. A hit látássá válik, a remény betelvén, megszűnik, de a szeretet mint mind a kettőnek marandó lényege és teljessége, megmarad örökre.

A Halál mysteriumát a szeretet oldja meg. Mert „akik Istent szeretik, azoknak minden javokra van” (Róm. 8, 28. v.). Javokra van ez az édes, szép világ, ez az örömtele, gazdag földi élet, a család, a haza, a munka, a pihenés, minden. De javokra van a fájdalom és a Halál is.

Az Isten iránti szeretetet a szenvedés is csak növeli, a halál pedig *megkorondzza*.

Mit érez a Szeretet a Halál kapujában?

Azt, hogy sohase volt olyan *erős*, mint most.

Valósággal föllobog a szív, mint egy nagy, örökkéző fáklya, a halál előtt, hogy bevilágítsa azt az ismeretlen utat a léleknek.

Az elválás tudatában a szeretet százszoros erővel öleli magához szeretteit: a családot, a hazát, embereket, alkotásait, terveit, a földet, amely itt marad.

Minél igazabb, minél erősebb a szeretet, annál fájdalmasabban érzi a szakadást, hiszen a láthatatlan fonalak százai kötözik ide, úgy, hogy „az ő verítéke olyan, mint a nagy vércseppek, amelyek a földre hullanak”.

De a szeretet, épen azért, mert fáj neki a válás, minden erejével átkarolja azt, akiben mindent visszanyerhet és megtalálhat: az Örökkévalót. És ekkor tudja, hogy az életet karolta át és meg van mentve. Így teljesedik be az az áldott igazság, amelyet az evangélium hirdet: „Mi tudjuk, hogy átalmentünk a halálból az életbe, mert szeretjük a mi atyánkfiait.” (I. Ján. 3, 14. v.) Isten szívébe kell nekünk belegyökereznünk és akkor a halál életté válik számunkra.

*

A pusztuló világ, a rommá lett földi élet e gyászos napjaiban, ott ülve a Halál kapujában, kérdéseket kiáltottunk bele a sötétségbe.

Kérdéseinkre a Halál kapuja felett isteni felirat betűi tüzesedtek ki: az örökkévaló evangélium szava. Homályos, rebegő emberi szemekkel, de őszintén vágyakozó szívvél óhajtottunk e szavakon át beletekinteni a legnagyobb titok sötét szemébe. A mérhetetlen ívek alatt fel-felcsillanó sugarak villogtak szemünkbe, egy-egy csilláma az igazságnak, egy-egy biztató jel az élet diadaláról.

De mindaz, amit gyarló emberi elme és tökéletlen tisztaságu szív tükre fölfoghat, csak a „tükör által és homályosan való“, csak „részszerinti“ látás.

Mégsem hiábavaló kísérlet, ha hívő lélekkel tettük meg. Mert a hit el nem fáradó, áhitatos tekintete előtt, míg elmélyed a halál mysteriumának homályos, köd-lepte jeleibe, ama félelmes kapu titáni iveit lassan-lassan betölti egy sugárzó, fényes alak.

Feje körül tündöklő koronává fonódnak a halál titkának megfejtett igéi.

Két karját kitarja, mind előttetek, halálba siető, óriási hadsereg és szól hívogató isteni szózáttal:

„Én vagyok az ajtó!“ (Ján. ev. 10, 7. v.)

A Halál kapuja? Nem. Az Élet kapuja: a mi Urunk, Jézus. Istennek testet öltött élő szeretete és kegyelme. „Én vagyok az ajtó... az út... az igazság... az élet... a feltámadás... senki sem mehet az Atyához, ha nem én általam... aki hisz én bennem, ha meghal is, él az.“

Öbenne megoldatott számunkra minden titok.

TARTALOM

	Oldal
A Halál arcai	7
A Halál hatalma	11
A Föld tanítása	25
Egyéniség és Halál	37
„Hiszem az Örökéletet“	45
A Halál reálítása	62